

श्री साईनाथ प्रसन्न.

श्री साईलीला

मासिक पुस्तक.

वर्ष ६ वें]

[अंक ३]

नलिनीदलगत जलमतितरलम् । तद्द्विजीवनमतिशय चपलम् ।

क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका । भवति भवार्णव तरणे नौका
शंकराचार्य.

संपादकः— { लक्ष्मण गणेश महाजनी.
रामचंद्र आत्माराम तर्खड.

अनुक्रमणिका

स्फुट विषय	...	...	...	...	...
” भागवत वाचावयास अधिकारी लागतो.	...	...	...	...	८११-८१२
” आतां तरी याल का ?	...	...	...	...	८१३
(कविता) रा. वासुदेव लक्ष्मण गवाणकर	...	...	...	...	८१४
” श्रोशिर्डी संस्थानचा शके १८४९ चा	...	...	...	...	८१५
जमाखर्चाचा आढावा.	...	...	...	...	८१६-८१७
” श्रीसाईसच्चरित	...	...	...	...	८१८
कै० गोविंद रघुनाथ दामोळकर (चरित्र)	...	...	...	...	१-६
” परमार्थप्रपा	...	...	...	...	११-२२

श्री साईभक्तांस विज्ञप्ति.

कोणाला श्री साईमहाराजांबद्दलचे त्यांचे स्वतःचे अनुभव श्री साई लीलेंत प्रसिद्ध व्हावे म्हणून पाठविण्याचे असतील त्यांनी ते आमचेकडे पाठविल्यास ते प्रसिद्ध होण्याबद्दल आदरपूर्वक योग्य तो विचार होईल.

रा. आ. तखंड

—पकाशक

वार्षिक वर्गणी.

वार्षिक वर्गणी टपाल खर्चासह मनिऑर्डरने अगाऊ रु. ३१/१, पी. नं. रु. ३१॥, फुटकळ अंक १= मागील अंकस शिल्लक असल्यास

विनंति.

महाराष्ट्राचे आधुनिक महिपति श्री संतकवि दासगणू यांचे अगदीं पहिले दोन ग्रंथ श्रीभक्तलीलामृत व श्रीसंत-कथामृत हे आतां दुर्मिळ झालेले आहेत व त्यांना आतां जनतेकडून फार मागणी आहे. अशा वेळीं त्या ग्रंथांची द्वितीयावृत्ति काढण्यापेक्षां प्रत्येक ग्रंथाचे एक किंवा दोन अध्याय क्रमशः श्री साईलीलेच्या प्रत्येक अंकांत प्रसिद्ध करण्याचें आम्ही ठरविलें आहे. व त्याप्रमाणें श्री. दास-गणूंची आम्हांला परवानगीही मिळाली आहे. तेव्हां त्या ग्रंथांच्या वाचनाची व संग्रहाची ज्यांना अपेक्षा असेल त्यांनीं या वर्षापासून श्री साईलीलेचे वर्गणीदार व्हावें म्हणजे त्यांचा हा हेतु अनायासें साध्य होण्यासारखा आहे. श्री साईलीलेच्या सध्यांच्या प्रिय वाचकांनींही आमचा हा हेतु आपल्या इतर मित्रांच्या निदर्शनास आणण्याचा प्रयत्न करावा अशी त्यांना आमची नम्र विनंती आहे.

संपादकः—श्रीसाईलीला.

सूत्र. ११ यथा ब्रजगोपिकानाम् ।

आर्या. गोकुल वृंदावनिच्या, गोपसुता त्या अशाच भक्तीने ।

पावन झाल्या तैसे, पूर्णत्वे प्रेम दे मला साई ॥

विवरण. मागील एकोणिसाव्या सूत्राच्या विवरणांत गोपींच्या श्रीकृष्ण-भक्तीचा बराच विचार केला आहे. “ यथा राजा तथा प्रजा ” हेच तत्त्व “ यद्यदाचरति श्रेष्ठः ” (भ. गी. ३-२१) इत्यादि श्लोकांत सांगितले आहे; आणि आमच्या धर्मावरील व इतर विद्याकलादिकांवरील आमची श्रद्धा उडून आमच्या आर्यसंस्कृतीचा मारून मुठकून नायनाट करावा, ह्याच हेतूने प्रथमतः मेकाले-साहेबाने हिंदुस्थानांत इंग्रजी विद्यादान सुरू केले, अशी जी कावेबाजी पुष्कळ वर्षांमागे उघडकीस आली होती, ती पूर्णत्वे यशस्वी होऊन आम्हीं आतां सर्वस्वी स्वधर्मभ्रष्ट झालो आहो. “ बाप तसा बेटा आणि कुंभार तसा लोटा ” ह्या म्हणीप्रमाणे आमच्या आद्य इंग्रज शिक्षकांनीं आम्हांला प्रत्येक बाबतींत आपले उच्छिष्ट-भक्षक बनविले; आणि तेणेंकरून वैदिक आर्य हे स्वतः मूळचे आर्यावर्तस्थ नसून परस्थ असल्यामुळे त्यांना आर्यावर्ताला मातृभूमि म्हणण्याचा हक्क नाही, असें दुर्मत प्रस्थापन करणारे सद्बुद्धिहीन कुतर्कपटु शब्दपंडित आमच्यांतच निर्माण होऊन त्यांचेच आम्हीं पूजक बनलों आहोंत. ह्या बाबतींत खरा प्रकार काय आहे, त्याचा आतां विचार करूं. सूर्य-चंद्रादि गोळकांना दिशा नसून त्या ह्या आमच्या पृथ्वीला कशा आल्या, त्याचा विचार केला तर ऋग्वेदरूपी आद्य ज्ञानोदय पृथ्वीच्या ज्या भागावर झाला तीच सर्व जगमान्य पूर्व दिशा ठरून तदनुरोधानेच इतर दिशा प्रथमतः निश्चित झाल्या, असें न्यायतःच प्राप्त होतें. त्याचप्रमाणे ऋग्वेदांत ज्या सोमरसाचें जागोजाग वर्णन आहे, त्या रसाची बऱ्या बर्फाच्छादित उत्तरध्रुव प्रदेशीं उपलब्ध होणें सर्वथा अशक्य असून वेद हे आर्यावर्ताशिवाय इतर कोठेंच केव्हांही अंशतः सुद्धां उपलब्ध नसल्याकारणाने वैदिक आर्यांच्या शाखा आर्यावर्तेतर प्रदेशीं आहेत असें मत सत्य नसून केवळ कुटिल राजनीतिमूलक आहे, असें म्हटल्यशिवाय रांतरच नाही. “ आर्य ” ह्या

शब्दाच्या समानार्थी शब्द स्वतः आपल्याला आर्यावर्तस्थाशिवाय इतर कोणीत
लाविला नसून “ आर्यावर्त ” हा शब्दही पृथ्वीच्या कोणत्याच इतर भागास
कधीही लागू झालेला नाही. सारांश वेद, सोम, आर्य आणि आर्यावर्त
ह्या सकलांचे उत्पत्तिस्थान आर्यावर्तच नव्हते, नाही, आणि असणे शक्य नाही.
कारण मरीचि, अत्रि, अंगिरस पुलस्त्य, पुलह, ऋतु, आणि वसिष्ठ ह्या आर्य
सप्तर्षींमध्ये असलेले वसिष्ठ हे “ ऋषयोमत्रद्रष्टारो वसिष्ठादय ” ह्या “ऋषि”
शब्दाच्या स्पष्टीकरणांत प्रथम स्थानी असून ते वसिष्ठ-महर्षि व त्यांचा आर्य
सप्तर्षींपैकी दुसरे “ अत्रि ” ह्या दोघांचीं नावे ऋग्वेदी ब्राह्मणांच्या ऋषिर्त-
णांतही आहेत; आणि त्या दोन्ही ऋषींचे व “अगस्त्य ” ऋषींचेही आर्यावर्त
हैच आजन्म वसतिस्थान होते, ह्यावरून सकल मंत्रद्रष्टे ऋषि आर्यावर्तांतच जन्मास
आले, असे सिद्ध होऊन वेदांची जन्मभूमि आर्यावर्तच होय असे निश्चित होते.
शिवाय अगस्ति ऋषींचा आश्रम विंध्याचलाच्या दक्षिणेस असून त्यांच्या पुत्र-
पौत्रादिकांतही अनेक मंत्रद्रष्टे ऋषि होऊन गेले; आणि त्यांच्या मंत्रांतील दर्श-पूर्ण-
मास-काली करावयाचीं कृत्ये उत्तरध्रुव प्रदेशांतील कालमानाप्रमाणे करावयाचीं
म्हटल्यास तीं आमच्या पंधरा पंधरा वर्षांनीं करावीं, असे ठरून फारच
अनर्थ होईल !

अशा परिस्थितीत दुर्बुद्धिग्रस्त पुरुषांनीं श्रीकृष्णाला जार-शिमोमणि ठरवून
गोकुळ-वृंदावनाचा लाल-बाजार बनवणे हा कालमहिमा असून “ राजा
कालस्य कारणम् ” (भ. गी. १-२१) ह्या न्यायाने ते पातक कोणाकडे
जाते, त्याचा वाचकांनी विचार करावा. तथापि प्रायः आध्यात्मिकदृष्टीसूच्य
असलेल्या जगालाही “ आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति ” ह्या उक्तीतील
आधिभौतिक रहस्य लागू होते, हे लक्षांत आणून केवळ देशहितार्थ “ न नीबो
यवनात्परः ” असा बोध ज्या महात्मांनी केला, त्यांचा आशय न कळण्या
इतके आम्ही प्रथमतः बुद्धिमंद झालो, म्हणूनच आम्ही अवनतीच्या मार्गास
लागलो असा विचार मनांत आला, म्हणजे “ आत्मैव ह्यात्मनः
बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ” (भ. गी. ६-५) ह्या भगवदुक्तिप्रमाणे आम्ही

आपल्याच कृत कर्मांची फळे भोगीत आहो, असे कबूल करावे लागते. ज्या अद्भुत महात्म्यांनी “ स्वधर्मे निधनं श्रेयः (भ. गी. ३-३५) असे म्हणून सर्व धर्माविषयी निरभिमानपूर्वक पूर्ण समता-दृष्टि ठेविली, ते विवर्धी लोकांना नीच कधीही म्हणणार नाहीत, आणि सर्व जगाच्या नीच स्वार्थमूलकतेबद्दल यवनांना (परकीयांना) नीच म्हटल्याशिवाय राहणारही नाहीत, कारण त्यांनी अभ्युदय आणि निःश्रेयस् ही उभयविध कार्ये साधली, असाच उपदेश करावयाचा असतो, असो.

(१) जन्मादारभ्य वानप्रस्थाश्रमी असलेले मुनिश्रेष्ठ (भ. गी. १०-१७) श्रीवेदव्यास, (१) सर्वशास्त्र विशारद नैष्ठिक-ब्रह्मचारी श्रीभीष्म, (३) देवर्षिश्रेष्ठ (भ. गी. १०-२६) श्री नारद, (४) महाज्ञानी परमवैराग्यशील नैष्ठिक-ब्रह्मचारी श्री शुकाचार्य, (५) अखिल वेद-शास्त्रवेत्ते कौरव-पांडव-गु. श्री द्रोणाचार्य, (६-११) जन्मादारभ्य दैवीसंपत्तिमान् असलेले देवांशभूत पांडव आणि द्रौपदी (१२) महासति देवी कुंति, (१३) महा भाग्यवान् श्री वासुदेव, (१४) देवी देवकी, (१५) श्रीमान नंद, (१६) महा भाग्यशाली श्री देवी यशोदा, आणि श्रीकृष्णाच्या समकालीन असलेल्या अमितपूज्य विभुति ह्या सर्वांना त्या भगवंताचे परमात्मत्व प्रत्यक्षपणे कळले असून ते तेव्हा पासून आजपर्यंत झालेल्या असंख्य अतींद्रिय-ज्ञानी सतांना पूर्णपणे मान्य झाले आहे; असे असतांना आमच्या इतकी नीति-अनीतीची उच्च कल्पना त्यांच्यापैकी कोणासच नव्हती, अशा दुर्भावनेने श्रीष्णास अनीतिमान् समजणाऱ्या क्षुद्र पामरांची कीव करावी तितकी थोडीच होणार.

सूत्र. २२ तत्रापि न महात्म्यज्ञान विस्मृत्यपवादः ।

आर्या. हरि पुरुषोत्तम एसा, गोपींचा भावही सतत होता ।

साई पुरुषोत्तम हा, देवा मद्भावही तसा राहो ॥

विवरण. भगवान् श्रीकृष्ण आणि ब्रजगोपिका ह्यांच्या परस्पर प्रेमाविषयीची देवर्षिश्रेष्ठ नारदांनी प्रत्यक्षानुभवात्मक दिलेली ही साक्ष आपल्या प्रस्तुतच्या पुगव्याच्या कायद्याच्या दृष्टाने पूर्ण विश्वासनीय ठरून तिच्या योगे श्रीकृष्ण

दूषक क्षुद्र जिवांचे लाखो कुतर्क यच्चावत् सारे कवडीमोल ठरतात. शिवाय का
अत्यंत विश्वसनीय असलेल्या प्रत्यक्ष पुराव्याला पांचव्या सूत्राच्या विवरणांत जे
एका गोपीचें वचन उद्धृत केलें आहे, त्यावरून तर फारच बळकटी येते; आणि
तेणेंकरून भारत-भागवतादी ग्रंथांत ह्या पुराव्याविरुद्ध कांहीं मजकूर असल्यास
तो अविश्वसनीय ठरून श्रीकृष्ण-निंदकांना केवळ अविचारी श्रद्धाहीन मतिमंद
म्हणावें लागत. “ समग्र ग्रंथ वाचल्यावीण । जो उगाच ठेवी दूषण । तो
दुरात्मा दुरभिमानगुप्तसर करी । ” ही श्री समर्थाची दासबोधोक्ति सांप्रतच्या
सर्वमान्य तत्त्वानुरूपच आहे; आणि तिचा विचार केल्यास सांप्रतचे सारेच
उतावीळ शब्द-पंडित दुराभिमानी दुरात्मेच ठरतात.

सूत्र २३. तद्विहीनं जाराणामिव ।

आर्या. झाल्या महात्म्यविस्मृति, जार प्रेमासमान तें होतें ।

निघ स्वार्थार्थचि तें, साई निष्काम भक्ति दे मजला ॥

विवरण. नैष्ठिक ब्रम्हचारी देवर्षिश्रेष्ठ श्री नारदांना जार-कर्म निघ
वाटणें अगदीं स्वाभाविक आहे. गोपीचें श्रीकृष्णावरील प्रेम ज्ञानमूलक होतें
असें जें मागील सूत्रांत सांगितलें आहे, तें लक्षांत ठेविलें म्हणजे—

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मता : ॥

(भ. गी. १२-२)

(अर्थ-आर्या.)

मन ठेवुनि मद्रूपीं, अखंड ऐक्योच भजति जे मातें ।

परमश्रद्धेने ते, योगीश्वर वाटती मलाहि सदा ॥

ह्या भगवदुक्तिप्रमाणें श्रीकृष्णभजनां अखंड रममाण होणाऱ्या सकल
गोपी “ योगीश्वर याज्ञवल्क्य ” ऋषीच्यः तोडीच्या ठरतात; आणि गोपीचें
महात्म्य जाणूनच श्री कबीर एकदा आपल्या भक्तांना म्हणाले “ ॥ कबीर

कबीर क्या कहे ॥ जा जमुनाके तीर ॥ एक एक गोपीके प्रेमसे ॥
बहगये कोटि कबीर ॥ ” !!!

सूत्र २४. नास्त्येव तस्मिन्स्तत्सुखसुखित्वम् ।

आर्या. देहोऽहं हा भावचि. गेल्याविण शुद्ध भक्ति जीवार्थी ।

खचितचि अतिशय नोहे, साई उमजो मला त्वमेवाहं ॥

विवरण. दे वाण घे वाण, असा देवघेवीचा हेतु नसून निर्निमित्तक जे प्रेम असते, तेच शुद्ध प्रेम होय. अशा परम प्रेमाच्या आस्वदाचा जिवाला न कळतही निदिध्यास कसा असतो, त्याचें द्वितीय सूत्राचें विवरण संपण्यापूर्वी एका हिऱ्याच्या आंगठीची गोष्ट सांगून स्पष्टीकरण केले आहे. त्या गोष्टीवरून जो तात्त्विक बोध घ्यावयाचा तो असाः-- (१) शाश्वत आनंद कशांत आहे, म्हणजे सदानंदस्वरूप वस्तु कोणती, तें पक्कें समजून घ्यावें. (२) नंतर त्या प्रियतम वस्तूचा लाभ करून घ्यावा. (३) तिचा लाभ झाल्यानंतर तिच्या स्वरूप ज्ञानाचा प्रत्यक्षानुभव येऊन तिच्यावर आपले निरतिशय प्रेम सहजच बसणार (४) असे प्रेम बसलें म्हणजे तिचा निदिध्यासही कळत किंवा न कळत लागून अंती मृत्युकालीं तिचेंच स्मरण होऊन शेवटीं तत्सम गति मिळणार (भ. गी. ८-६) (५) अर्थात् जीवेशैक्य किंवा ब्रह्मात्मैक हेंच काय तें साच्चदानंदरूप, अशी बुद्धि एकदा कायम झाली, म्हणजे ती अशा प्रकारें देह-पातानंतर परमात्मपदप्राप्तिच करून देणार (भ. गी. ८-५) असा भगवद्गीतेचा सिद्धान्त आहे.

पूतना-प्राणहरण, महा अर्जुनवृक्षद्वयोन्मूलन, केश्यादि राक्षसांचें निर्दे-
खन, कालिया-मर्दन, गोवर्धनोद्धारण, कुलयापीड नामक मत्त गजाचें सहज
लीलेनें केलेलें हनन, कंसच्छेदन, इत्यादि भगवान् श्रीकृष्णाच्या अर्तक्य, अद्भुत,
दिव्य, बाललीला ज्या महाभाग्यशाली गोपिकांनीं प्रत्यक्ष पाहिल्या होत्या, त्या
गोपिकांना त्या योगेश्वराच्या परमात्मस्वरूपाची सहजच पक्की ओळख पटली
होती, म्हणूनच त्या तद्विषयक शुद्ध दैवी प्रेमाच्या स्वाधीन होऊन सदोदित त्या

प्रेमाच्या वेडांत तळीन असत. अशा प्रकारचें महद्भाग्य इतर कोणत्याही भक्तां प्राप्त झालें नाहीं, म्हणून ज्यांना आजपर्यंत होऊन गेलेल्या सकळ ब्रह्मचा एकपत्तिव्रतस्थ गृहस्थाश्रमी, आणि संन्यासी संतांनी अति धन्य मानिले आणि त्यांना निंद्य म्हणून आपली जिह्वा विटाळणारांइतके अहंभावपूर्ण, अविचारमूर्ख देवद्वेषी, नराधम अन्य कोण असणार ?

आपलें सारें सुखदुःख विसरून ज्याच्यावर आपलें परम प्रेम आहे, सुखी असेल तरच आपणास सुख होईल. असा निर्निमित्तक, नि.सीम अत्रिप्रिम प्रेमाचा मासला कवीं कवीं मातृ-प्रेमांत दिसतो, म्हणूनच त्याला इतकल प्रेमांत श्रेष्ठता मिळते; आणि ह्याच कारणास्तव “न मातुःपरं देवतं” असा आर्य धर्म-शास्त्राचा सर्व सामान्य सिद्धान्त आहे.

सद्भक्ताच्या अंतःकरणांतील भक्तीच्या स्वरूपाचें पंधराव्या सूत्रांत सुकेलेले वर्णन प्रस्तुत सूत्रांत संपलें.

सद्भक्त न मिळे औषधाला । दांभिकांचा बाजार भरला ।

अज्ञानी करिती गळवला । श्रद्धाहीनत्वे तयेठायीं ॥ १ ॥

स्तुतिमिषे सकल निंदा । तुझी होतसे गोविंदा ।

ऐशी आर्यांना आपदा । येऊन झाले ते अनार्य ॥ २ ॥

कैशी दैवाची दुर्धर स्थिती । कां तुज न ये काकुळती ।

मज सोडवी आतां श्रीपती । या दुःसंगापासूनिया ॥ ३ ॥

भक्तिभाव देई मज । जेणें पुरेल सकल चोज ।

अन्यथा न होईल उमज । तव स्वरूपाचा सांइनाथा ॥ ४ ॥

सूत्र. २५ सा तु कर्म-ज्ञान-योगेभ्योऽप्यधिकतरा ।

आर्या. कर्म ज्ञान हठाहुनि, श्रेष्ठ असे भक्तियोग सौलभ्यें ।

वर्णाचें प्रज्ञेचें तेंवि बलाचें न काज सांई-पदा ॥

विवरण. येथून पुढें एकदंर तीन सूत्रांनी इतर मुक्ति-साधनांपेक्षा भक्ति हेंच मुक्तीचें श्रेष्ठ साधन आहे, ह्या सिद्धांताचें सकारण निरूपण केले आहे.

यांपैकी ह्या सूत्रानें पूर्व-मीमांसाकारांचा कर्मयोग, उत्तर-मीमांसाकारांचा ज्ञान-योग, आणि पातंजलसूत्रोक्त हठयोग, ह्या तिन्ही योगमार्गांपैक्षां भक्तियोग, श्रेष्ठ आहे, इतकेंच सांगितलें आहे. सहज-गुणास्तव (भ. गी. १८-४२ ते ४४) कर्मयोग, शूद्रवर्णास असाध्य आहे; शमदमादि नव गुणांच्या सहजत्वाभावीं (भ. गी. १८-४२) ज्ञानयोग क्षत्रियादि तीन वर्णांना असाध्य आहे; आरोग्य, बल आणि गुरुसाहा ह्या तीन साधनांच्या अभावीं हठयोग सर्वानाच असाध्य आहे; आणि ह्या तिन्ही योगांस ज्या साधनांची आवश्यकता आहे, त्यांपैकी कोणत्याही साधनाची भक्तियोगास आवश्यकता नाही, हा भक्तियोगाचा विशेष आहे, ह्या दृष्टीनें म्हणजे केवल सौकर्यास्तव भक्तियोगास इतर तिन्ही योगापेक्षां “ अधिक तर ” म्हटलें आहे, (भ. गी. ५-२; ६-४६; व १२-२ ते ५) असा ह्या सूत्राचा भावार्थ आहे.

“ धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोस्मि भरतर्षभ ॥ ” (भ. गी. ७-११) ह्या भगवदुक्तिप्रमाणें इंद्रियांची धर्मविरुद्ध असलेली प्रवृत्ति आवरून त्यांना “ तस्माच्छास्त्र प्रमाणं ते कार्याकार्य व्यवस्थितौ ॥ ” ह्या भगवदुक्तिप्रमाणें केवल मनुस्मृत्यनुगामी (भ. गी. ४-१ व १६-२४) करावी; आणि अशा इंद्रियनिग्रहपूर्वक श्रद्धेनें बुद्धी ज्ञानैकनिष्ठ झाली, म्हणजे ईश-भक्तिद्वारा (भ. गी. ९-२७) ज्ञानप्राप्ति (भ. गी. १३-२) होऊन जीव मुक्त होतो (भ. गो. ४-१९) असा एकंदर संबंध भगवद्गीतेचा मथितार्थ आहे; आणि ह्या सकल सूत्रांतही तोच सिद्धान्त प्रकारांतरानें सांगितला आहे. उक्तप्रकारें बुद्धि ज्ञानैकनिष्ठ झाली म्हणजे मग साधकानें आपल्या अनुकूलतेप्रमाणें निर्गुण ब्रह्मोपासनेचा (ब्रह्मसूत्रोक्त ध्यानयोगाचा) आश्रय करावा, अथवा गुरु-रूपी सगुणेश्वराची आराधना करावी, किंवा चित्तैकाग्र्यास्तव प्रतीक पूजन करावें. त्यानें कोणत्याही शास्त्रोक्त साधनाचा आश्रय केला तरी “ सर्वं खल्विदं ब्रह्म ” ह्या सिद्धान्तांप्रमाणें त्याचो प्रत्येक क्रिया परमेश्वरार्थ होऊन तिथ्यायोगें परमेश्वरपूजनच होणार. हाचि इत्यर्थ मनांत आणून श्री तुकाराम महाराजांनीं म्हटलें आहे:—

“ केला मातीचा पशुपति । परि मातीसी काय म्हणती ॥ १ ॥

शिवपूजा शिवासि पावे ॥ माती मातीमाजीं सामावे ॥ २ ॥

तैसे पूजिती आम्हां संत । पूजा घेता भगवंत ॥ ३ ॥

आम्हीं किकर संतांचे दास । संत पदवी नको आम्हांस ॥ ४ ॥

केला पाषाणाचा विष्णु । परि पाषाण नव्हे विष्णु ॥ ५ ॥

विष्णु पूजा विष्णुसि अर्पे । पाषाण राहे पाषाणरूपे ॥ ६ ॥

केली कांशाची जगदंबा । परि कांसें नव्हे अंबा ॥ ७ ॥

पूजा अंबेचो अंबेला घेणें । कांसें राहे कांसें पर्णें ॥ ८ ॥

ब्राह्मनंद पूर्णामाजो । तुका म्हणे केली कांजी ॥ ९ ॥

ज्याची पूजा त्याणेंचि घेणें । आम्हीं पाषाणरूप राहणें ॥ १० ॥

हांतील रहस्य नुसत्या शुष्क पांडित्यानें समजणें शक्य नाही.

“ यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ” असें सर्व इंद्रिया-
तीत असलेले परब्रह्मरूप बुद्धिच्या पलीकडे आहे (भ. गी. ३-४२) वरील
अभंगाच्या नवव्या पंक्तीत “ पूर्णामाजीं ” असा जो शब्द आहे त्या “ पूर्ण ”
ब्रह्माचें वर्णन ईशावास्योपनिषदाच्या नमनांत

“ ओम् ॥ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ”

असें केले असून, तदनुसार विचार केल्यास ती ब्रह्म नामक सद्ब्रह्म
अद्वितीय, सकल दुःखाभावरूप अशा प्रकारची आहे असें ठरते. आणि श्री तुका-
राम महाराजांचा आत्मनुभव पाहिला, तर ते त्या सद्ब्रह्मपासून स्वात्मा भिन्न
आहे असें मुळीच मानीत नसत, असें म्हणावें लागते. अशा प्रकारच्या त्यांच्या
उक्ति पुष्कळच आहेत, त्यांपैकी कांही येथें देतो.

“ तुज मज नाही भेद । केला सहज विनोद ॥

तुज माझा आकार । मी तों तूच निर्धार ॥

मी तुजमाजी देवा । घेसी माझ्या अंगें सेवा ॥

मी तुजमाजी अचळ । मजमाजी तूं सबळ ॥

तूं बोलसी माझ्यामुखें । मी तों तुजमाजी सुखें ॥

तुका म्हणे देवा । विपरीत ठायीं नांवा ॥

अमर तू खरा । कैसा नव्हे मी दातारा ॥

चाल जाऊं संतापुढें । वाद सांगेन निवाडे ॥

तुज नांव जर नाही । तर माझें दाव कायी ॥

तुज रूप नाहीं । तर माझें दाव कायी ॥

देह ही पंढरी । आत्मा पांडुरंग । करीतसे संग अहर्निशी ॥

असो. असा चिज्जडग्रंथिभेद होऊन अखंड निजानंदांत रममाण असणाऱ्या संतांचा “ यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शंभो तवाराधनम् ॥ ” असें म्हणण्याचा अधिकार असल्यामुळे त्यांचें प्रत्येक कर्म इश्वराचेनमयच होतें. ह्या संतांचे गोडवे गात राहून त्यांच्या मूर्तिपूजेविषयींच्या भावनेला निंद्य समजणाऱ्या शकरांच्या परस्पर अविरোধी नसलेल्या मतांचा विचार करण्यांत अर्थ नाही, ह्यास्तव हें विवरण येथेच पुरें करितों

सूत्र. २६ फलरूपत्वात् ।

आर्या. भक्त्यारंभ द्वैती, होउनि ती आत्मरतिच अंती दे ।

स्वयमेव फलहि होते, विशेष हा होय सांड-भक्तीचा ॥

विवरण. भक्तियोगांत भक्ति प्रथमतः द्वैतमूलक असून अखेरीस परमात्म्याशीं भक्तांचें तादात्म्य झालें, म्हणजे त्याला जी आत्मरति प्राप्त होते, ती द्वैतमूलक भक्तीचेंच अद्वैतभक्तिरूपी फल होय. अर्थात् भक्तियोगामध्यें साधन-साध्यांत तत्त्वतः भेद नाही, ह्यास्तव मागील सूत्रांत सर्व योगांमध्ये भक्तियोगास प्राधान्य दिलें आहे; असा ह्या सूत्राचा अर्थ आहे.

एक परमात्मा मात्र निश्च-मुक्त आहे; आणि तो सर्व-समर्थ असल्यामुळे बद्ध जिवाला आत्मसम मुक्त करण्यासही स्वभावतःच समर्थ आहे, हे तत्त्व उमजून तद्भक्तीचे श्रेष्ठ फल जी मुक्ति, तिची ज्यांना इच्छाच नाही, अशा अल्प संतुष्ट जिवांना तो कधीही मुक्त करणार नाही. कारण तो इच्छित फल देणारा आहे. जशी इच्छा असेल तसेच फल मिळेल. ह्यावरून असे सिद्ध होते की आपल्या कोत्या समजुतीने परमात्म्याच्या सर्व-समर्थत्वाची छाटाछाट करून जे त्याची भक्ति करतील, त्यांना तो सर्व सामर्थ्यविहीन होऊनच फल देई. असे लोक नेहमीच सेवाबद्ध राहाणार.

देह-बुद्ध्या तु दासोऽहं, जीव-बुद्ध्या त्वदंशकः ।

आत्म-बुद्ध्या त्वमेवाहं, इतिमे निश्चिता मतिः ॥

(अर्थ—आर्या.)

ईशाच्या नियमानें, प्रारब्धाधीन देह होत असे ।

ह्यास्तव देह असे हा, ईशाचा दास सर्वदाचि खरा ॥ १ ॥

किंचिज्ज्ञत्वास्तव तो, जीव असे अंश त्या परेशाचा ॥

आत्मेश एक असती, निश्चय ऐसासि बुद्धिचा व्हावा ॥ २ ॥

अशा प्रकारें वेदान्त-रहस्य जोंपर्यंत समजलें नाही, तोंपर्यंत जीवेश विषयांच्या भावना भ्रामकच असणार; आणि भ्रामक बुद्धीचें इच्छित फलही भ्रामकच असणार. इश्वरस्वरूपा विषयी विसंवादि भ्रम होण्यास त्याच्या परिपूर्णत्वाला आपल्या अल्प बुद्धीने मर्यादित करणें हेंच कारण आहे. तो कर्तुम्, अकर्तुम् अन्यथाकर्तुम् असा सर्वसमर्थ आहे, अशी भावना पाहिजे.

सुत्र. २७ ईश्वरस्याप्यभिमानद्वेषित्वाहैन्यप्रियत्वाच्च ॥

आर्या. लक्ष्मी सरस्वती ह्या, उन्मादक सांड त्यासि नच मानी ।
अनवश्यक त्या भक्तिस, विशेष हाही असेच भक्तीचा ॥

विवरण. विद्येनें ब्राह्मण निष्काम आणि विनयशील झाले, तर ते इष्टच आहे. त्याचप्रमाणे " त्यागाय समृतार्थानाम् " ह्या दृष्टीनें क्षत्रिय आणि वैश्य हे विद्याबल आणि शरीरबल संरक्षणार्थ गोब्राह्मणपतिपालक झाले, तर तेहि इष्टच आहे. परंतु जगांतील प्रत्यक्षानुभव ह्याच्या भगदी उलट दिसतो. वर्ण-व्यवस्थेतेतील सुप्रजाजननाच्या तत्त्वाकडे दुर्लक्ष होऊन वर्णसंकर होऊ लागल्या-मुळे उच्च गुण नष्ट झाले; आणि ब्राह्मणांच्या लोभामुळे इतर त्यांचा द्वेष करून लागून सारेच स्वधर्मकर्मभ्रष्ट झाले. कुविद्याजनित लोभाचा हा सारा परिणाम आहे, ह्यामुळे अभिमानजनक कुविद्या आणि मदोत्पादक संपत्ति ह्या ईश्वराला सहजच द्वेष्य आहेत. ह्या भक्तियोगासास त्यांचेहि सहाय लागत नाही, हा त्याचा दुसरा विशेष आहे, असें ह्या सूत्रांत सांगितलें आहे. ब्राह्मण वर्णाची ही भ्रष्टा पाहूनच श्री तुकारामांनीं म्हटलें आहे की: —

बरा कुणबी केलों । नाहीं तर दंभें असतों मेलों ॥ १ ॥

अरे तूंचि माझा आतां । मायबाप पंढरिनाथा ॥ २ ॥

घोक्राया अक्षर । मज नाहीं अधिकार ॥ ३ ॥

सर्वभावे दीन । तुका म्हणें यातिहीन ॥ ४ ॥

बरा कुणबी केलों । नाहीं तर दंभें असतों मेलों ॥ १ ॥

भले केलें देवराया । नाचे तुका लागे पाया ॥ २ ॥

विद्या असती कांहीं । तरी पडतो अपायीं ॥ ३ ॥

सेवा चुकतों संतांची । नागवण हे फुकाची ॥ ४ ॥

गर्व होता ताठा । जातों यमपंथें वाटा ॥ ५ ॥

तुका म्हणे थोरपणें । नरक होती अभिमानें ॥ ६ ॥

अध्यात्मिक दृष्ट्या जसे उदार महात्म्या—भगवद्भक्तांइतके भाग्यवान् कोणीच नाहीत, तसेच व्यावहारिक दृष्ट्या त्यांच्याइतके कंगालहि कोणी नाहीत, कारण स्वदेहावरील सुद्धां आपली मालकी परमेश्वरास अर्पण करून ते खरे खरे

कफळक झाले असतात; आणि देहच ईश्वरार्पण केल्यावर अभिमान तो राहणार कोठे ? असे खरे निरहंकारी अकिंचन भक्तच परमेश्वराला प्रिय असतात, हा प्रस्तुत सूत्राचा गर्भितार्थ आहे. ज्यांनी स्वत्वाचा असा त्याग केला असेल, त्यांच्यासारखा निर्भेल परोपकार इतर कोणास साधणार ?

सूत्र. २८ तस्या ज्ञानमेव साधनमित्येके ॥

आर्या. ज्ञाने लाभे भक्ती, ऐसें कविवर्य बोलती कांहीं ।

हृदयी प्रेमाचि नसल्या, साईचे ज्ञान केवि लाभावे ॥

विवरण. आतां येथून पन्नासाव्या सूत्राच्या शेवटापर्यंत नेवीस सूत्रांनी भक्ति हेंच मुक्तीचें सुगम साधन कां, तिचीं साधनें, उपसाधनें आणि पूर्वोक्त मुख्य फलांशिवाय अवांतर फलें काय आहेत, इत्यादि प्रकारचा विचार केला आहे. ज्ञान हें भक्तीचें साधन आहे, असें कित्येकांचें मत आहे, इतकाच हा सूत्राचा अर्थ आहे. हा मताप्रमाणें अनित्य, जड, निगानंदमय असें असलेलें आधिभौतिक विश्व, आणि सच्चिदानंदरूपी अनंत असलेला विश्वात्म, हा दोहोंचें जें ज्ञान (भ. गी. १३-१ व २) तें भक्तीचें साधन होतें; पण हें ज्ञान प्राप्त करून घेण्यासच प्रथमतः परमात्मस्वरूपी असलेल्या (भ. गी. ७-१८) ज्ञानी व वत्त्वदर्शी सद्गुरूची लोकरूप (भ. गी. ४-३४) भक्ति करावी लागते हावरून भक्तीच ज्ञानाचें साधन आहे, असें ठरून ज्ञानाला भक्तीचें साधनत्व संभवत नाही. सारांश “ भक्ति ज्ञानाची माउली ” हेंच खरें आहे.

सूत्र. २९ अन्योन्याश्रयत्वमित्यन्ये ॥

आर्या ज्ञानें उपजे भक्ती, आणिक ज्ञानास उपजवी तीही ॥

अन्योन्याश्रित कोणी वदती साईस दोष तो वाटे ॥

विवरण. अन्योन्याश्रय हा न्याय-शास्त्रान्वये एक द्वेष असून हास्तव हे मत सहजच अप्राप्त आहे. हा मतानें मूल-कारण निश्चित होत नाही.

सूत्र. ३० स्वयंफलरूपतेति ब्रह्मकुमारः ॥

आर्या. भक्तिच बीज तथा फल. ऐसा सिद्धान्त नारदें कथिला ॥

बाधित कदापि नोहे, तो हे साईचि मन्मुखें बदतो ॥

विवरण. ह्या सूत्राची सव्विसाव्या सूत्राशी पूर्ण एकात्मता आहे, ह्यास्तव येथे कांहीं एक अधिक सांगण्याचें प्रयोजनच नाही.

सूत्र ३१. राजगृह भोजनादिषु तथैव दृष्टत्वात् ।

आर्या. राउळ वा भोजन वा, नेत्रांनी पाहतां नसे प्राप्ती ।

तेवीं शब्दज्ञानें, साईचें प्रेम नुपजतें हृदयीं ॥

विवरण. जिला “Intellectual Sympathy ” असें गोड वाटणारें नांव देण्याची सांप्रत कार्ली कावेबाज अथवा भ्याड लोकांनीं सुरवात केली आहे, ती क्रियाशून्य सहानुभूति जशी नुसती निष्फळ नसून क्वचित घातकीही असते, तद्वत शाब्दिक प्रेमही बहुधा निष्फळ असून कधीं कधीं फसणुकीसही कारण होतें. अशी मिथ्या सहानुभूति दर्शविणारांच्या वचनावर विश्वास ठेवणें हें आशा-ळभूतपणाचें किंवा वेडगळपणाचें लक्षण आहे. अशा खोट्या चोरट्या प्रेमभावा-पेक्षां उवड असलेलें शत्रुत्व फार चांगलें. पुढील सूत्रानें ह्या सूत्राची पूर्तता केली आहे, ह्यास्तव ह्या सूत्राचा सांगोपांग विचार पुढील सूत्राच्या विवरणांतच करूं.

सूत्र ३२. न तेन राजपरितोषः क्षुच्छांतिर्वा ।

आर्या. राजकृपा वा भोजन, ह्यांच्या प्राप्तीविना न तृप्ति असे ।

अंतरिच्या प्रेमाविण, तेवीं नुपजेचि भक्ति साईची ॥

विवरण. नुसत्या राजवाड्याच्या अवलोकनानें जसा राजाचा प्रसाद लाभत नाही, किंवा नुसतें पंच पक्वानाचें ताट पाहून जसे उत्तम भोजन-सुख मिळत नाही, त्याचप्रमाणें कोरड्या शास्त्राव्ययनद्वारा होणाऱ्या शाब्दिक भक्ति-ज्ञानानें भक्तिसुखाचा लाभ होत नाही, असा ह्या मागील दोन्ही सूत्रांचा अर्थ आहे.

वेदान्त हा बोलावयाचा नाही, सांगावयाचा नाही, व ऐकावयाचाही नाही, पण तो करावयाचा असतो, असे आमचे परमपूज्य मित्र ब्रह्मीभूत विनायकराव रामचंद्र उर्फ अण्णासाहेब पटवर्धन हे म्हणत असत; आणि श्रीमन्नारायण स्वामींनी आपल्या सागरसतकांतील शांतिसागरांत शब्दज्ञान व अनुभवज्ञान हांतील भेद दृष्टान्तपूर्वक दाखविला आहे, तो त्यांच्याच प्रसादपूर्ण वाणीने सांगतो.

विष्णुक्रीडा मध्यभुवनी । सुरसा तीरी मंगलवनी यज्ञशर्मा महामुनी ॥
 असता झाला सत्वस्थ ॥ ६ ॥ अजा सत्या शुभलक्षणा । दोघी पत्नी
 शोभायमाना ॥ पुत्रद्वय तें सुख जाणा । शुभकाळी त्या प्रसवल्या ॥ ७ ॥
 विश्वकेंतू अजापुत्र । सुलक्षण तो विचित्र । त्रिलोचन तो पवित्र । सत्यापुत्र
 प्रसिद्ध ॥ ८ ॥ दोघेही ते गुणपूर्ण । तातें केलें उपनयन ॥ सुकुमार त्यांहीं रात्रिदि
 । एके ठायीं रहावें ॥ ९ ॥ कोणे एके अवसरी । दोघे गेले, वनांतरी ॥ सप्त
 कुश घेऊनि करी । आश्रमातें परतले ॥ १० ॥ तंव ते मार्गी कोणी एक ।
 अकस्मात् आला रजक । पूर्वी त्यानें बहुत लोक । वनी लोभें भुलविले
 ॥ ११ ॥ कांहीं वालोनिया भुरळ । घेऊनि गेला दोन्ही बाळ । रजकगृही बहुत
 काळ । राहिले ते मुनिपुत्र ॥ १२ ॥ ब्राम्हणाचें पवित्र । आपलें जें कुळगोत्र
 बहुतकाळ परतंत्र । गहातां ते विसरले ॥ १३ ॥ रजकें ठेविलें अभिधान ।
 तेथें त्यांचा अभिमान । तेच दारा पुत्र स्वजन । अस्त ऐसें मानिलें ॥ १४ ॥
 रजक कुठ्ठी वास केश । त्यानें बहुत काळ गेला । त्या कुळाची उभयतां
 । ममता चित्ती लागली ॥ १५ ॥ कोणे काळी पूर्वीचा । कलगुरु तो आला
 त्यांचा । नदीतीरी उभयतांचा । योग झाला प्रसंगें ॥ १६ ॥ आचार्यानें देखिले
 मुनिपुत्र असें ओळखिलें । कुलगुरु त्यातें पुसते झाले । कोण तुम्ही कोळ
 ॥ १७ ॥ ऐशी ऐकोनि वाणी । बोलले ते कर जोडोनी ॥ स्वामी आम्ही दोघे
 दोन्ही । रजक आहों जातीचे ॥ १८ ॥ आचार्य बाले वचन । तुम्ही दोघे
 ब्राह्मण । पर जातीचा अभिमान । कैसा धरिला तुम्ही हा ॥ १९ ॥ ते
 बोलती । आम्ही आहों अवमज्जाती । ऐसें असतां ब्रह्मपंती प्राप्त

आम्हांतें ॥ २० ॥ आचार्यें ते बैसविले । मग ते बोलूं आरंभिले । तुम्ही दोघे
 ब्राह्मण भले । आपणांते विसरलां ॥ २१ ॥ आतां सावध करा चित्त ।
 परिसा आपुलें पूर्ववृत्त । यज्ञशर्मा तुमचा तात । स्मरण कां ते करा ना ॥ २२ ॥
 अजा सत्या उभय जननी । सुरसा तीरी मंगल वनी । स्मरा कांहीं मध्यभुवनी ।
 तुम्ही होतां उभयता ॥ २३ ॥ वृक्षाखालीं पर्णशाला । तेथें होती विशाला ।
 जेथें तुम्हीं वास केला । कौमार्यें तें स्मरावें ॥ २४ ॥ रम्य वेदी केली । मेखळा
 ती बांधिली । उभयतांची मुंज केली । आचार्यें तें स्मरावें ॥ २५ ॥ समित्
 कुशांकस्तितां वनीं गेला उभयतां । भुरळ घोलोनि सर्वथा । रजकें तुम्हां
 आणिलें ॥ २६ ॥ आचार्यांच्या दिव्य बोलें । नष्ट झालीं माया-भुरळें । उभय-
 तांतें स्मरण झालें । आम्ही दोघे मुनिपुत्र ॥ २७ ॥ पिता माता आठवली ।
 पर्णकुटिका वेदी स्मरली । पूर्वीं जेथें वस्ति केली । स्मरलें स्वामी-प्रसादें ॥ २८ ॥
 आचार्यांचे समक्ष । राहिलें नाहीं परोक्ष । जाणूते झाले प्रत्यक्ष । आपणांतें उभ-
 यतां ॥ २९ ॥ सद्गुरूशीं बोलिले । स्वामी तुम्ही धन्य केलें । दोघांतेंहि सोड-
 विलें । अधम जातीपासोनी ॥ ३० ॥ अपणातें ओळखिलें । जन्मां तें सार्थक
 झालें । भ्रमदुःख तें सर्व गेलें । कृपा होतां स्वामीची ॥ ३१ ॥ रजकजाती
 क्रियाहीन । मी तों शुद्ध ब्राह्मण । एक एसें बोलोन । गेला गेहीं रजकाच्या
 ॥ ३२ ॥ जरी राहिलों रजक गृही । जरी मजशीं संबंध नाहीं । मी तो
 आपणा विदेही । जाणें शुद्ध ब्राह्मण ॥ ३३ ॥ दारापुत्रीं अनुराग होता । हृदयीं
 कांहीं विराग नव्हता । म्हणोनि ज्ञानें सार्थकता मानूनि तेथें राहिला ॥ ३४ ॥
 जे जे कांहीं रजकधर्म । त्या जातीचें क्रियाकर्म । विश्वकेतु जाणोनीं वर्म ।
 करिता झाला सप्रेम ॥ ३५ ॥ त्रिलोचनें तो विचार केला । रजकाचा संबंध
 गेला । आतां आपणा कासयाला । उठाठेवी रजकाची ॥ ३६ ॥ तेथें पूर्वींच
 त्रासला होता । स्वाज्ञान झालें अवचिता । विवेकें तो बोलें पुढता । नलगे
 मातें संग हा ॥ ३७ ॥ सद्गुरूचीं पाउलें । धरूनि तेणें विनविलें । स्वामी
 माझे हातीं आले । पाहिजे तें निजप्रद ॥ ३८ ॥ रजक सदनीं भागलों । घोर
 कर्मी त्रासलों । अत्यंत मी कष्टी झालों । रासभातें रक्षितां ॥ ३९ ॥ इतउत्तर तें

नसावें । दुःख सारें विसरावें । स्वामी मातें भोगवावे । ब्राम्हणाचे सोहळे ॥४०॥
 म्हणेनि चरणीं लागला । सद्गुरूंनीं आलिं गिला । तेथोनियां तो आणिला
 योगीद्राचे आश्रमी ॥ ४१ ॥ मुनीद्राचा मेळा । आचार्यें तो मेळविला
 योगाभ्यासें संस्कार केला । ठेविला तो मुनिमंदरी ॥ ४२ ॥ सिद्धाश्रमी राहिला
 मागिल सारें विसरला । निरंतर तो संग केला । योगीद्रांचा मुनीचा ॥ ४३ ॥
 यातना त्या जळाल्या । कल्पना त्या वाहवल्या । कामना त्या साऱ्या सरल्या । हाता
 येतां निजपदा ॥ ४४ ॥ आधीं ब्रम्हज्ञानीं झाला । ब्रम्हत्व ऐसें पावला
 मग तो भोगू लागला । ब्राम्हणाचे सोहळे ॥ ४५ ॥ दुसरा तो रजक-सदनी
 कामी दारा-पुत्र-व्यसनी । आपणातें ब्राम्हण मानी । दुःख कांहीं निरसनी
 ॥ ४६ ॥ व्यवहारी तो दुःखी होतो रासभातें रक्षितो क्षणक्षणा स्मरण करितो ।
 ब्राम्हण आहे म्हणोनी ॥ ४७ ॥ पूर्वींचें तें देणें घेणें । रजककर्म क्रिया
 करणें । दुःखचि होऊं लागले तेणें । वळतां वळतां रासभें ॥ ४८ ॥ रजकाचे
 तो रक्षी धर्म । तेणें होऊंच लागे श्रम । आपणा म्हणे मी नव्हे अवम
 ब्राम्हण आहे जातीचा ॥ ४९ ॥ दृष्टधर्मे दुःखी होतो । ब्राम्हण आहे स्मरण
 करतो । आपलें तैसें ध्यान वरितो । जैसा होता प्रथम तो ॥ ५० ॥ शतवार
 स्मरण केलें । सहस्रवार ध्यान धरिलें । म्हणोनी काय प्राप्त झालें । ब्राम्हणाचे
 सोहळे ॥ ५१ ॥ जो मठी राखी दासी । तो लाजिर्वाणा संन्यासी । विषयवासना
 व्या मानसी तो यागीद्र कैसा म्हणावा ? ॥ ५२ ॥ निर्वाण शान्ती त्रिलोचनाची
 विश्वकेतुस प्राप्त कैची । संसारसंगें अतरींची । तळमळ कांहीं जाईना ॥ ५३ ॥
 ॥ विश्वकेतु निर्दोष । ब्रह्मज्ञानी विशेष । त्रिलोचन तों प्राप्तपुरुष । श्रीसाई
 ऐसें जाणावें ॥ ५४ ॥ येथें ज्ञान आणि ज्ञाता । सर्वतोपरी एकचि असता
 ज्ञान असतां सर्वथा । प्राप्ती नाही एकातें ॥ ५५ ॥ एकास ब्रह्मज्ञानयोग
 एकास ब्रह्मप्राप्तिभोग । एवं प्रकारें लक्षण विभाग । दोन्ही ठायीं ओळखा ॥ ५६ ॥
 ब्रह्मज्ञान होतां पुढती । ब्रह्मप्राप्ति काय उरती । इतिहासें तों आपुलें चित्ती
 स्पष्ट ऐशीं जाणावी ॥ ५७ ॥ ज्ञान झालिया उपरी । ब्रह्मप्राप्ति उरते खरी
 श्रीकृष्ण ऐसें निर्वारी । अर्जुनातें बोधिता ॥ ५८ ॥ “ ततो मां तत्त्वतो

ज्ञात्वा । विशते तदनंतरम् । ” माते तत्त्वपदे आधी । जाणोनिचा वा निरुपाधी । तदनंतर तो विशुद्धबुद्धि । प्रवेश करितो स्वरूपी ॥ ५९ ॥ विशते म्हणजे पावतो । ऐसा येथे अर्थ होतो । प्राप्तीचा जो यत्न करितो त्यातें येतो अनुभव ॥ ६० ॥ “ असंयतात्मना योगो दुष्प्राप्य इति मे मतिः । वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ६१ ॥ ” चित्त ज्याचें चंचळ । त्यातें नाहीं प्राप्तिफळ । यतचित्त जो निर्मळ । त्यातें लाभ उपायें ॥ ६२ ॥ प्राप्तीचा तो उपाय कैसा । कैसा त्याचा भरंवसा । प्राप्ती होते थोडक्या दिवसा । चतुर्थोल्हासी परिसावे ॥ ६३ ॥ दुष्काम लोभ निजरोष मतंग मोह । त्यागोनि दुष्ट परमत्सरही विदेह । जे सत्यशील गुरुभक्त विरक्त झाले । सद्योगसिद्ध मुनि ते भवपार गेले ॥ ६४ ”

ज्ञानी आणि तत्त्वदर्शी (भ. गी. ४-३४) अथवा ज्ञान आणि विज्ञान (भ. गी. ६-८) असा जो परोक्षापरोक्षज्ञानभेद भगवान श्रीकृष्णांनीं केलेला आहे, त्याचें हें महा-संतकथित स्पष्टीकरण किती अमोलिक आहे ? षड्विपु-त्याग, दृढ वैराग्य आणि निःसीम गुरुभक्ति ह्यांचें परोक्षज्ञानास पूर्ण सहाय असल्याशिवाय अपरोक्षज्ञानप्राप्ति होत नाहीं, अशा अर्थाच्या शेवटल्या श्लोकाची श्रीमद्भगवद्गीतेशीं पूर्ण एकात्मता आहे (भ. गी. ३-३७, ३-४१; ४-३४ ते ३९, ६-३३ ते ३६, १६-२१) असें कोण म्हणणार नाहीं ? आणि भगवद्गीतेतील स्थितप्रज्ञ (भ. गी. २-५५ ते ७२), परमेश्वर भक्त (भ. गी. १२-२ ते २०), ज्ञानी (भ. गी. १३-१ ते १७), गुणातीत (भ. गी. १४-२२ ते २७) आणि दैवी संपत्तिमान पुरुष (भ. गी. १६-१ ते ६) हे सारे महात्मे दृढ वैराग्यशील, ज्ञानमार्गी, आणि संन्यासी भगवद्भक्त नव्हते, असें तरी कोणत्या तोंडानें म्हणतां येईल ?

सूत्र ३३ तस्मात्सैव ग्राह्या मुमुक्षुभिः ॥

आर्या. ऐसा मुमुक्षु जीवां, सर्वोत्तम भक्तियोग साईचा ॥
साद्यंत एकरूपी, आणिक सकलां सुसाध्यही आहे ॥

विवरणः—एकोणीस ते बत्तीस ह्या चौदा सूत्रांत परमेश्वर-मा होण्यास भक्तियोगासारखा सुलभ मार्ग अन्य नाही, असें प्रथमतः प्रस्था करून प्रस्तुत सूत्रानें कल्याणेच्छु पुरुषांनीं आत्मोद्धारार्थ ह्या भक्तियोगाक अवलंबन करावें, असा उपदेश केला आहे. अर्थात् ह्या चौदा सूत्रांचा हा संहार अखिल भगवद्गीतेच्या उपसंहाराशीं (म. गी. १८-६४ ते ६६ पूर्णत्वे एकात्मक आहे. देवर्षिवर्य श्रीमद्भगवद्भिक्तिमन्नारदांचें (म. गी. १२-२६) भगवान् श्रीकृष्णाशीं पूर्ण मतैक्य असलेंच पाहिजे, आणि तें ह्यांत शंका नाही. भगवद्गीतेच्या उपसंहारांतील “ अहं त्वा सर्वं पापं मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ” ह्या अगदीं शेवटच्या शब्दांवरून गीतेचे केवळ मुमुक्षुजनासाठीं आहे, हा सिद्धान्त सहजच प्रस्थापित होतो; आणि सूत्रांतील उपदेशहि त्यांच्याचसाठीं आहे; तेव्हां नारद व श्रीकृष्ण ह्यांचा उपेक्षे भिन्न कसा असणार ?

सूत्र ३४ तस्याः साधनानि गायंत्याचार्याः ।

आर्या. भक्त्याचार्यां कथिलीं, भक्तीचीं साधनें अनेक परी ।

ती साधन संपत्ती, साईं मजला मिळो कृपे तुमच्या ॥

विवरणः—सूत्र पंधरा ते चोवीस ह्या दहा सूत्रांत जीं भिन्न भक्तीचीं भिन्न लक्षणें सांगितलीं आहेत, त्यांचा विचार करून नारदांनीं आत्मतःचें भक्ति-लक्षण सर्वोत्तम आहे, असें सोदाहरण दाखविलें आहे. परंतु आ जीं भक्तीचीं साधनें, म्हणजे भक्तीचीं उपसाधनें सांगणार आहेत, त्यांसा सर्वांचें मतैक्यच आहे, ह्यास्तव येथें पंधराव्या सूत्रांतील मतभिन्नत्वाचा उल्लेख केलेला नाही. तथापि ह्यापुढील सूत्र पसतीस ते बेचाळीस ह्या आठ सूत्रां जो साधनविचार केला आहे, त्यांतील साधनांमध्येहि तरतमभाव असलेला मुळें ईश्वरभावनेनें सदृशशरणागत होणें, ह्या अखेरच्या साधनासच प्राधान्य दिलें आहे.

सूत्र ३५. तत्तु विषयत्यागात्संगत्यागाच्च ।

आर्या. शब्दादिक विषयांच्या, मध्यै ज्ञानेन्द्रिये सदा रमती ।
त्यांचा वीट मनाला, येवो भक्त्यर्थ सांइनाथ हरे ॥

विवरण. सूत्रोक्त विषयत्याग आणि संगत्याग हींच दोन आद्य साधनें भगवान् श्रीकृष्णांनीं अर्जुनाला भगदीं प्रथमतः उपक्रमाध्यायांतच सांगितलीं असून विषय-स्मरणोद्भूत विषयसंग आत्मनाशकारक आहे (भ. गी. २-६२ व ६३) असें बजाविलें आहे. त्याचप्रमाणें **विषय** आणि **संग** ह्यांच्या हेयत्वाबद्दल असा उपदेश करण्याच्या पूर्वी ज्या उपादेय गुणांचा उपदेश केला आहे (भ. गी. २-४५) ते (१) निस्त्रैगुण्य म्हणजे सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतता, (२) निर्वद्वेष्टता म्हणजे मायोद्भूत विचारांतर्गत “ अहं, त्वं ” इत्यादि सकल दैताचा त्याग, (३) नित्यसत्त्वस्थता म्हणजे अखंड ब्रह्मात्मैक्यभाव, (४) निर्योगक्षेम-वान् म्हणजे देहभावनात्याग आणि (५) आत्मवान् म्हणजे निजानंदनिमग्नता, हेच पांच पूर्ण संन्यासात्मक नैष्कर्म्यसिद्धिदायक गुण होत. असो.

आतां **विषय** आणि **संग** ह्या दोन शब्दांच्या अर्थाचा विचार करूं, म्हणजे भगवान् श्रीकृष्णांच्या मताप्रमाणें साधकाला एकंदर हेय (त्याज्य) गुण काय आहेत, तें समजेल. **विषय** हा शब्द भगवद्गीतेंत एकंदर आठ वेळ आलेला आहे (भ. गी. २-५९, ६२, ६४; ४-२६; १५-२, ९, व १८-३८, ५१). त्यापैकीं फक्त चारच स्थळांवरून त्याचा अर्थ निष्पन्न होतो (भ. गी. ४-२६; १५-९; १८-३८, ५१). ह्या चार स्थळांप्रमाणें तो अर्थ असा ठरतो कीं शब्द, स्पर्श, रूप, रस, आणि गंध, हे जे पंचमहाभूतांचे गुण आहेत त्यांनाच **विषय** म्हणतात. हे विषय जिवाला त्याच्या ज्ञानेन्द्रियांनीं समजतात. आणि विषयेन्द्रियसंयोगाची किंवा वियोगाची ही अहंकारमूलक म्हणजे देहोऽहंभावमूलक मनाची प्रीति (आसक्ति) तिलाच **संग** म्हणतात. ह्या संगालाच इच्छा, काम असे पर्याय शब्द आहेत, व ह्याच कारणास्तव काम हा मनःसंकरपोद्भूत आहे (भ. गी. ६-२४) असें म्हटलें असून “ न किंचिदपि

चितयेत्" (म. गी--७--२५) ही आज्ञा पूर्वी सांगितलेल्या (म. गी--२-६२) संगत्याग साधनार्थ आहे, ह्याविषयी शंका होण्याचे आतां कांहीं प्रयोजन उरले नाही. अर्थात् ज्ञानेन्द्रियांचे सर्वच विषय आधिभौतिक असल्यामुळे प्रत्येक साधकाला सकल आधिभौतिक विषय समूळ त्याज्यच ठरता. म्हणजे साधकांनी अपरिहार्य प्रारब्ध प्राप्त असलेल्या आधिभौतिक कर्मांशिवाय इतर कोणत्याही आधिभौतिक कर्मांचा मनांत नुसता विचार सुद्धां आणून उपयोग नाही, असा जो येथवर केलेल्या विचारावरून भगवद्गीतेचा मथित ठरला, तोच प्रस्तुत सूत्राचा अर्थ आहे; आणि प्रारब्धकर्म अपरिहार्यत्वास सहजच मनःसंकल्पाशिवायही अवश्य घडणार असल्यामुळे त्याचाही विचार मनांत अणण्याचे प्रयोजन नाही. सारांश भगवद्गीतेप्रमाणें, आणि तत्त्वश्रिनारदांच्या ह्या चौऱ्याशीं भक्तिसूत्रांप्रमाणें साधकाला बुद्धिपूर्वक अवश्य कर्तव्य असें कोणतेही आधिभौतिक कर्म नाही. प्रारब्धाच्या हवाली देह करून जिव आत्मोन्नतीच्या मार्गास लागावें, हाच मनुष्य देह निर्माण करण्यांत ईश्वराचा हा हेतु आहे.

संग हा शब्द भगवद्गीतेंत एकंदर अकरा वेळ आलेला आहे; त्याचा स्पष्टार्थ कोठेंच सांगितलेला नाही. तथापि आम्हीं केलेला अर्थ कोणास अमान्य होण्याचे कारण नाही असें वाटते.

विषयेन्द्रियसंयोगासक्ति किती घातक असते, तें श्रीमद्भागवतातील श्लोकांत सांगितले आहे, तो श्लोक असा आहे:—

कुरंग मातंग पतंग भृंग मीना हताः पंचभिरेव पंच ।
एकः प्रमाथीस कथं न हन्यते यः सेवते पंचभिरेव पंच ॥

(अर्थ--आर्या.)

हरिणा मंजुल शब्दचि, स्पर्शाची लालसा गजा मारी ॥
रुपाच्या लोभानें, पतंग मरतो तसाचि भृंग रसें ॥ १ ॥

गंधास्तव मीन मरे, ऐसे एकैक विषय मारक हे !

पांचही सेवी जो नर चुके तथा मरणतें कसें सांगा ॥ १ ॥

पासे-पारध्यांच्या पाव्यांच्या मंजुळ शब्दास भुलून हरिणें त्यांच्या जाळ्यांत सांपड-
तात. मिथ्या हस्तिणीच्या संगोच्छेनें गज खाड्यांत पडतात. दीपादिकांच्या प्रकाशास
भुलून पतंग प्राणास मुकतात. मधुर-रस-लोभानें भ्रमर कमळांत मरून पडतात.
आणि आमिषाच्या गंधामुळे मासे कोळ्यांच्या जाळ्यांत सांपडून मृत्यु पावतात. तेव्हां
एक एक ज्ञानेंद्रियाधीन होणेंही जर असें मारक आहे, तर मग पंचज्ञानेंद्रियांच्याद्वारे
सकल पांचही विषयसेवन करण्याची इच्छा धारण करणारा मानव प्राणी
मरणापासून सुटावा कसा ? हा अर्थ मनांत आणून भगवंतांनीं अर्जुनाला उपक्र-
माध्यायांत (भ. गी. २-४५, ५५ ते ७२) सांगितल्याप्रमाणें पुनः उपसंहारा-
ध्यायांतही (भ. गी. १८-३८) विषयेंद्रियसंयोगजन्य सुख राजस म्हणजे
देहाभिमानमूलकत्वास्तव आसुरी (भ. गी. १६-४) आहे, असें सांगून त्या
सुखाचा काम आणि तज्जन्य क्रोध व लोभ हे नरकगामी (भ. गी. १६-२१)
असल्यामुळे प्रत्येक साधकानें त्यांचा त्याग अवश्य केला पाहिजे, असें बजा-
विलें आहे. भगवद्गीतेतील अध्याय आठ आणि दहा ते पंधरा खेरीज करून
इतर सर्व अध्यायांत मिळून ह्या कामत्यागाचा तीस बत्तीस वेळ उपदेश
केलेला असून “ ॥ धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ” हा (भ.
गी. ७-११) एवढाच काय तो त्याला अपवाद आहे; आणि तो धर्माविरुद्ध
म्हणजे मनुस्मृत्यविरुद्ध (भ. गी. ४-१; १६-२३, २४.) असलेला
कोणताही काम (इच्छावासना) आधिभौतिक नाही, हा सिद्धान्त सर्वथा
अबाधित आहे. ह्याच कारणास्तव भगवंताला प्रियतम असलेले युक्ततम भक्त
“ सर्वारंभपरित्यागी ” असतात (भ. गी. १२-२, ६, ७; १३-२०);
आणि जीवन्मुक्त गुणातीतही तसेच (भ. गी. १४-२५) असतात. अर्थात्
सिद्धांची अथवा मुक्तांची जी स्वरूप लक्षणे असतात, तींच प्रायः साधकांची
अवश्य साधनें होत, हें लक्षांत आणून “ सर्वारंभपरित्यागी ” म्हणजे कर्म
संन्यास करणें, हें प्रत्येक मुमुक्षूचें आद्य कर्तव्य आहे. अनुगीतेत भगवद्गीतेचा

स्पष्टार्थ प्रकारांतरे सांगत असतांनाही भगवतांनी अर्जुनास जो असाच उपदेश केला आहे, तो द्वितीय सूत्राच्या विवरणांत समूळ दिलेला आहे, व तोच अर्थ आम्हांला सर्वथा कबूल आहे; कारण भगवद्गीतेचा सत्यार्थ भगवान् श्रीकृष्णालाही कळला नाही, अथवा श्रीकृष्णांनी अनुगीताप्रसंगी अर्जुनाला कांही तरी थापा मारिल्या, अशा आसुरी समजुतीने आम्हांला भगवद्गीतेचा अर्थ करावयाचा नाही नाही तर “विनायकं प्रकुर्वाणः रचयामास वानरम्” असा प्रकार होऊन आम्ही श्रीकृष्णमन्यतेलाच मुकूं !

भागवत वाचावयास अधिकारी लागतो:

टाकोनियां संसार आस्था । जो लागला भक्तिपंथा ।
 तोचि अधिकारी भागवता । परमार्था ग्राहक ॥ ७५८ ॥
 ज्याचे पोटी संसार चिंता । तो कथा ऐकतांचि दुश्चिंता ।
 चित्त चिंती ज्या ज्या अर्था । तो सर्वथा तेथें असे ॥ ७५९ ॥
 चित्त जंव नाही सुचित । तंव न कळे श्रीभागवत ।
 गुरु वांचूनि श्रीभागवतार्थ । नव्हे प्राप्त प्राण्यासी ॥ ७६० ॥
 जो संसारा पासोनि विरक्त । गुरुचरणीं अति अनुरक्त ।
 त्यासीच फावला एक परमार्थ । फळे भागवत त्यासी ॥ ७६१ ॥

(ए. भा. अ० १० श्लो. ३७.)

आतां तरी याल का ?

शार्दूलविक्रीडित.

साई धांव कसाहि पाव मजला ये शांति द्याया त्वरें ।
 सारें विश्व गमे निरर्थक पहा या वासुदेवास रे ॥
 तूझ्यावीण, म्हणोनि मी विनवितों दोन्ही करां जोडुनी ।
 श्रीसमा, पुरुषोत्तमा झडकरी दे दर्शना धांवुनी ॥ १ ॥
 मैना बोल अमोल बोलत बसे, वेणूस तो वाजवी ।
 वासूदेव जसा, तशी मधुरता वाचेंत माझ्या हवी ॥
 सौख्याच्या नलिनीं जसा भ्रमर तो तारा जशी अंबरी ।
 यावी निश्चल आवडी मजसि तूं, तूझीच इच्छा करी ॥ २ ॥

स्वागता-वृत्त

भेट देइ मजला भगवान ।
 लागलें मजसि रे तव ध्यान ॥
 तूजवीण मज कांहीं सुचेना ।
 कां न येइ भगवंत कळेना ! ! ॥ ३ ॥

शार्दूलविक्रीडित वृत्त.

प्रेमा पाहुनि ईश हो मम असा भक्तींत माझ्या रमा ।
 यावें आपण द्यावि भेट मजला याची न मी नाक मा ॥
 देवा निर्दय होउनी मम असा हा अंत पाहूं नका ।
 आशेनें अति एकदांच पुसतों आतां तरी याल का ॥ ४ ॥

॥ श्री साईनाथार्पणमस्तु ॥

प्रभुआळी, वसई, जि. ठाणे.

वासुदेव लक्ष्मण गवाणकर

ता. २९/५/१९२९

१ स्वर्ग २ लक्ष्मी, कमला.

श्री शिर्डी संस्थानचा शाके

जमा	रु.	आ.	पै	रु.	आ.	पै
श्री शिर्डी १८४८ अखेर						
इंपीरियल बँक ऑफ इंडिया सेव्हींग शाखेत	१७३	७	०			
हाती	१६०९	६	९	१७८२	१३	९
श्री सिक्युरिटीज शेअर्स वगैरे शाके १८४८ अखेर						
दर्शनी रु. २३६०० क्या (पडलेली किंमत.				२०३९९	१५	९
श्री मासिक वर्गणी				५७२	१२	९
„ वार्षिक वर्गणी				८१९	१	९
„ भक्तांचे धर्म कृत्य				६८	६	०
„ पेटी				८८३	०	३
„ कायम फंड				५५१८	१५	३
„ कोठी				१७१	५	६
„ पूजा				१४	८	०
„ रोषणाई				४१	१५	०
„ किरकोळ				१७	२	६
„ घोडा				७	१४	०
„ दक्षिणा				१८	०	०
„ व्याज				६७८	०	७
„ सगुणोपासना				१३	०	०
„ तसलमात				११९६	५	९
„ मुंबई ऑफिस				७२	११	०
„ नंदादाप				८	११	०
„ सादिलवार				०	१२	०
एकूण बेरीज				३२२७७	४	७

मी वरील जमाखर्चाचा आढावा दिशेबावरून तपासला आहे व तो बरोबर आहे.
 फंडाच्या सिक्युरिटीज (रोखे) व शेअर्स मी पाहिले आहेत. गेल्या साली रोखे
 रु. २०३९९-१५-किंमतीचे होते त्यातून ६ टक्के वॉर लोन पाकले त्याची रक्कम
 रु. ६६०० बाद करता बाकी रक्कम रु. १३७९९-१५-० राहते, तीत चालू साली घेतलेल्या
 पोस्टल सर्टिफिकेटची व ३ १/२ टक्के सरकारी नोटांची किंमत रु. ४७१०-६-९ मिळविता
 एकंदर रक्कम रु. १८५०२-५-९ होते.

Bombay 6 March 1929

(Sd.) J. K. Parulkar.

Certified Auditor.

१८४९ चा जमाखर्चाचा आढावा.

खर्च	रु.	आ.	पै.	रु.	आ.	पै.
श्री भक्तांचे धर्मकृत्य						
" कोठी				७४	१०	०
" पूजा				५००	०	०
" रोषणाई				१४५	३	६
" किरकोळ				३२५	१२	०
" बोडा				६०	१	३
" दक्षिणा				९४	१२	०
" नैवेद्य				३५४	०	०
" पगार				१७८	०	०
" धुणी				७४७	१	०
" आमराई				२९	१	०
" मुंबई ऑफिस				८६	१५	६
" नंदादीप				५९१	१४	३
" कायम फंड				७०	१	९
" सादिलवार				२१९३	५	०
" तसलमात				१७	१३	०
" सामान खरेदी				१२२१	१२	६
" पुणे ऑफिस				५४	१२	०
" मशीद खर्च				३६	८	३
" सिव्हरिटीज वगैरे (पडलेल्या किंमतीप्रमाणे पर्वीच्या (कायम फंडाच्या)				५७	१	०
३/२ टक्के सरकारी नोटा दर्शनी रु. २००						
६ टक्के म्युनिसिपल लोन्स द० रु. ३०००						
पोस्टल कॅश सर्टिफिकेट्स द० रु. १३७००						
मराठा प्रॉव्हिडेंट फंड शेअर्स. १००	१३७९१	१५	०			
बालू साली पोस्टल सर्टिफिकेट्स						
घेतली दर्शनी रु. ६५०	५०३	१२	०			
" " ९००	७२०	०	०			
३/२ टक्के सरकारी नोटा दर्शनी रु. ४५००	३४८६	१०	९	१८५०२	५	९
२३०५०						
श्री शिल्क १८४९ अखेर						
इंपीरियल बँक ऑफ इंडिया सेव्हींग शाखेत	५१२८	८	७			
" " हाती	१८०७	७	३	६९३५	१५	१०
एकूण बेरीज				३२२७७	४	७

दासगणू, अध्यक्ष.

G. K. GADGIL. BAR AT LAW चिटणीस.

G. R. DABHOLKAR खजीनदार.

श्री साईसच्चरित

या श्रीसाईलीला मासिकांत प्रसिद्ध होत असलेल्या हेमाडपंत विरचित श्रीसाईसच्चरित नामक ओवीबद्ध ग्रंथाचा गेल्या जोड अंकांत ५१ वा अध्याय प्रसिद्ध झाला. आतां फक्त एक म्हणजे शेवटचा बावन्नावा अध्याय प्रसिद्ध होणे राहिलेला, या अंकीं प्रसिद्ध होऊन श्रीसाईसच्चरित ग्रंथ आतां संपूर्ण झाला आहे. पूर्वी जाहीर केल्याप्रमाणें या ग्रंथाच्या शिलकी छापील प्रती शिलकी छापिल फोर्मांमधून वेगळ्या करून होतील तेवढीं या संबंध ग्रंथाचीं बुकें बांधवून ती श्रीसाई लीला ऑफिसांत विक्रीस ठेवण्यांत येतील. या ग्रंथाचीं पृष्ठें सुमारें ९०० होतील व यांत आरंभापासून ग्रंथ प्रसिद्ध होईपर्यंत श्रीसाई लीलेत प्रसिद्ध झालेलीं सर्व छाया चित्रें व देखावे दिले जातील. पूर्वी कळविल्याप्रमाणें ग्रंथाची किंमत रुपये ३ ठेविली आहे.

४।५ महिन्यांत पुस्तकें बांधून तयार होतील. पुस्तकें बांधली जातांच ग्राहक होऊं इच्छिणारास व्ही. पी. नं. रवाना होतील. कांहीं लोकांनीं यापूर्वीच आपलीं नांवें व पत्ते इकडे नोंदविले आहेत. त्याखेरीज ज्या कोणत्या हा ग्रंथ पाहिजे असेल त्यानें आपलें नांव व पत्ता खाली सही करणार यांजकडे लवकर नोंदवावा. ग्रंथाच्या एकंदर प्रती फार तर दोनशें किंवा तिनशें छापल्या जातील व त्या मागणीच्या अनुक्रमानें पाठविण्यांत येतील.

गोविंद रघुनाथ दाभोळकर

श्रीसाई लीला कार्यालय

५ सेंटमार्टिन्स रोड, मु. बांद्रे. मुंबई सबर्बन जिल्हा.

कै० गोविंदराव रघुनाथ दाभोळकर

कै० गोविंदराव रघुनाथ दाभोळकर, रिटायर्ड रेसिडेंट मॅजिस्ट्रेट वांद्रे, यांस सोमवार तारीख १५ माहे जुलै १९२९, रोजी दुपारी पावणेतीन वाजतां एकाएकी हृदयक्रिया बंद होऊन देवाज्ञा झाली, ह्याबद्दल वांद्रे येथील आबालवृद्धांस अत्यंत दुःख होत आहे एवढेंच नाही, परंतु त्यांच्या प्रेमळ व सात्विक स्वभावा-मुळे ज्यांचा ज्यांचा त्यांच्याशी संबंध आला त्यांस त्यांच्या निधनाची बातमी कळल्याने दुःख झाल्यावांचून राहाणार नाही.

त्यांचा जन्म व बालपण.

त्यांचा जन्म सन १८५९ सालीं मार्गशीर्ष शु. ५ रोजी ठाणें जिल्ह्यां-तील केळवे माहीम मुक्कामी कुडाळदेशस्थ गौड ब्राह्मण जातींत झाला. त्यांचे वडील हे फारच देवभक्त होते व विशेषेकरून श्री शंकरभक्त होते. त्यांस एक बंधू होते व ते शाळामास्तर होते. परंतु तरुण वयांतच मरण पावले. वडिलांप्रमाणें कै. गोविंदराव हेही लहानपणीं देवभक्त होते व त्यांनीं लहानपणापासून श्री मारुतीची उपासना विशेष आवडीनें केली. त्यांचे आज्ञे हे श्री बदरीनारायणाचे दर्शनास गेले ते परत घरीं आले नाहीत. त्यांच्या वयाचे तेविसावे वर्षी त्यांचे वडील वारले. त्यांची घरची स्थिति अत्यंत गरीबीची होती. त्यामुळे त्यांचें लहानपणचें शिक्षण त्यांस फार श्रमानें करावें लागलें. मराठी शिक्षण त्यांचे रहाते गांवीं संपल्यावर त्यांना इंग्रजी शिक्षणासाठीं त्यांच्या बंधूनीं पुणें शहरीं ठेविलें. तेथें थोडक्या पैशांत फार श्रमानें त्यांस शिक्षण घेणें भाग पडलें. ह्याप्रमाणें इंग्रजी पांचवी इयत्ता (त्या वेळची पब्लिक सर्व्हिस परीक्षा) ते पास झाले. परंतु त्यानंतर लवकरच त्यांस पुढील अभ्यासक्रम सोडावा लागला, व पुन्हां त्यांस घरीं येऊन रहाणें भाग पडलें. जरी घरची स्थिति अत्यंत गरीबीची होती तरी त्यांचा स्वभाव लहानपणापासून उदार असल्यामुळे गांवांतील गरीबगुरिबांचीं मुलें गोळा करून त्यांस आपल्या घरीं आणून घरांत असेल तें खावयास देत असत. ह्यामुळे कधीं कधीं त्यांस त्यांच्या चुलतीकडून मारही खावा लागे; परंतु त्यांनीं तो स्वभाव मुळींच सोडला नाही.

त्यांचें तरुणपण.

घरच्या अत्यंत गरीब स्थितीमुळे व दुसरें कांहींएक उदरनिर्वाह साधन नसल्यामुळे त्यांस नोकरीची अत्यंत जरूर भासली व थोड्याच दिवसांनी कै. साबाजी चिंतामण चिंठणीस (त्या वेळचे ठाणें जिल्ह्याचे डेप्युटी इन्स्पेक्टर) ह्यांच्या मदतीने त्यांचे रहाते गांवीं त्यांस आठ रुपयांची शाळामास्तरची नोकरी मिळाली. ती नोकरी त्यांनीं उत्कृष्ट रीतीने कांहीं दिवस केली व त्यांची हुषारी व चांगुल स्वभाव कै. साबाजीराव यांच्या दृष्टोत्पत्तीस आल्यामुळे त्यांची कै. गोविंदरावांवर फारच मेहरबानी बसली. पुढें थोड्याच दिवसांनीं कै. साबाजीराव ह्यांस कुलाबा जिल्ह्यांत मामलेदारची नोकरी मिळाली. व त्यामुळे कै. साबाजीराव ह्यांनीं कै. गोविंदरावांना कुलाबा जिल्ह्यांत तलाटीचे जागेवर नेमलें. तेथें त्यांची विशेष हुषारी त्या जिल्ह्याचे कलेक्टर सिक्लेयर साहेब ह्यांच लक्षांत आली व त्यांनीं त्यांस आपल्या ऑफिसांत इंग्रजी कारकुनाची पंचवीस रुपयांवर नेमणूक केली. एवढा जरी थोडा पगार त्या वेळेस त्यांस होता व कुटुंब जरी वाढतें होतें तरी त्यांचा वृत्ति फार आनंदी असे व गोरगरीबांचा परामर्ष घेण्यांत त्यांस फारच उल्हास वाटत असे. त्यांचा स्वभाव फार मेहनती असल्यामुळे व आपल्या कचेरींतील कामासंबंधानें फारच कर्तव्यदक्षता असल्यामुळे कलेक्टर साहेबांची त्यांच्यावर दिवसानुदिवस फारच मेहरबानी वाढत गेली व थोड्याच दिवसांत त्यांची रेव्हेन्यू खात्याची परीक्षा पास झाल्यावर त्यांस महाड येथें अवल कारकुनाचे जागेवर नेमलें. परंतु सिक्लेअर साहेबांची बदली पुढें ठाणें जिल्ह्यांत झाल्यावर त्यांनीं मुद्दाम सरकारचे मंजूरीने आपल्या बरोबर कै. गोविंदरावांस ठाणें जिल्ह्यांत बदलून घेतलें व त्यांस फॉरेस्ट सेटलमेन्टचे कामावर बढतीची जागा देवविली. त्या जागेवर काम फार मेहनतीने व कुशलतेने केल्यावर त्यांना थोड्याच दिवसांनीं भडोच मुक्कामी दुष्काळ कामावर नेमिलें. तेथें त्यांच्याकडेस गोरगरीबांस अन्न वाटणें व योग्य म्हणजे पूर्वी सधन असलेले, परंतु दुष्काळामुळे अत्यंत शोचनीय स्थिति प्राप्त झाली असतांही अन्न न मागणारे अशा लोकांचा फार बारकाईने तपास करून त्यांचे घरी जाऊन त्यांस अन्न वाटण्याची विशेष सेवा केली. त्यामुळे तेथील प्रजेचें त्यांचेवर फारच प्रेम

बसलें. ह्या निरपेक्ष भगवत्सेवेमुळे त्यांस लवकरच म्हणजे १९०१ साली कायम मामलेदारची जागा शहापूर गांवी सरकारांतून मिळाली. त्यानंतर १९०३ ते १९०७ सालपावेतो वांद्रे येथे रेसिडेंट मॅजिस्ट्रेट फर्स्ट क्लासचे काम त्यांनी केले व फारच लौकिक संपादन केला. त्या वेळी वांद्रे येथे मुसलमानांच्या दोन वेगवेगळ्या विरुद्ध पार्टी होत्या. परंतु त्यांनी आपले काम इतकें कुशलतेने केले की, दोन्ही पार्टींचा विश्वास संपादन केला व सर्व मुसलमान लोक त्यांचेवर एवढे प्रेम करीत की, त्यांना आणून पानसुपारी केल्याशिवाय ताबूत काढात नसत. त्याचप्रमाणे सर्व जातीचे प्रेम त्यांचेवर होते व विशेषकरून लिबिय्यास आनंद वाटतो की, वांद्रे येथील वकील व पोलीस ह्यांचे सुद्धा त्यांजवर अत्यंत प्रेम होते. व ते प्रेम त्यांनी ते रिटायर्ड झाल्यावर त्यांस पानसुपारी देऊन व फोटो बगैरे घेऊन व्यक्त केले. एवढेच नव्हे तर त्यांच्या निधनानंतर स्मशानयात्रेत स्वतः भाग घेऊन भजनी मेळे लावून पूर्णपणे निदर्शनास आणले.

१९०७ साली त्यांची बदली मुरबाड, आनंद (खेडा जिल्हा) बोरसद (खेडाजिल्हा) येथे झाली व तेथून १९१० सालांत वांद्रे येथे रेसिडेंट मॅजिस्ट्रेटच जाग्यावर पुन्हा त्यांची नेमणूक झाली व त्या जागेवर १९१६ मार्च अखेर पावेतो ते होते व त्यानंतर ते रिटायर्ड वांद्रे येथेच झाले.

श्री सद्गुरु साईबाबांची भेट.

कै. गोविंदराव हे १९०३ ते १९०७ सालांत वांद्रे येथे असतांना त्यांचा विशेष स्नेह कै. हरि सीताराम दीक्षित सॉलिसिटर (ऊर्फ भाऊसाहेब दीक्षित) ह्यांच्याबरोबर जमला होता. ते दोघेजण श्री भगवद्गीता वाचीत असत व त्यांचा असा संकेत झाला होता की, दोघांपैकी कोणास जर कोणी महात्मा पुरुष भेटला तर एकमेकांनी एकमेकांस त्यांची बातमी ताबडतोब द्यावयाची. या संकेताप्रमाणे कै. भाऊसाहेब दीक्षित यांस १९०९ साली कै. नानासाहेब चांदोरकर (त्या वेळी असलेले डेप्युटी कलेक्टर) यांचे द्वारे श्री क्षेत्र शिरडी येथील श्रीसद्गुरु साईबाबांचे पहिले प्रथम दर्शन झाले. व त्यामुळे त्यांस फारच समाधान वाटले व अशा अलौकिक महात्म्यांचे दर्शन कै. गोविंदरावांस (ह्यांस

भाऊसाहेब दीक्षित व बहुतेक मंडळी अण्णासाहेब दाभोळकर असें म्हणत असत। घडवावे म्हणून त्यांनी आपल्या दर्शनाची सर्व हकीकत कै. अण्णासाहेब दाभोळकर यांस आनंद मुक्कामी ते रेसिडेन्ट मॅजिस्ट्रेट असतांना कळविली. ती वाचून कै. अण्णासाहेबांस श्री साईबाबांचे दर्शनाची अत्यंत उत्कंठा लागली व त्यामुळे त्यांनी एक महिना रजेचा अर्ज उत्तर भाग कमिशनर साहेबांस केला; परंतु सध्या रजा देतां येत नाही असें त्यांस उत्तर मिळालें. थोड्या दिवसांनी कमिशनर साहेबांचा मुक्काम आनंद येथें आला व कै. गोविंदरावांनी त्यांची प्रत्यक्ष गांठ घेऊन आपणास वांझास तरी बदल्य अशी विनंती केली. परंतु कमिशनर साहेबांनी तीही विनंती नाकारली. कारण वांद्रे येथें दोन वेळ त्यांनी मॅजिस्ट्रेटचे काम केले होते व पुन्हा त्याच जागेवर तिसऱ्याने नेमणें योग्य दिसत नाही. कै. गोविंदरावांस तर श्रीसाईबाबांचे दर्शनाची फारच उत्कंठा लागली होती. व त्यामुळे श्रीगुरु माउलीचें अंतःकरण कळवळलें व त्यांनी अघटित घटना केली. कमिशनर साहेबांचा मुक्काम आठ दिवसांत एकदम आनंदहून ठाण्यास आला व तेवढ्यांत एका असिस्टंट कलेक्टरचे अकस्मात मृत्यूमुळे वर्गावर्गी करितां वांझाची जागा पुन्हां खाली पडली, व त्यामुळे ताबडतोब कमिशनरने तारें कै. गोविंदरावांस वांद्रे येथें तिसऱ्याने रेसिडेन्ट मॅजिस्ट्रेट नेमिलें. त्या जागेचा चार्ज घेतल्याबरोबर कै. गोविंदरावांनी दहा दिवसांची किरकोळ रजा घेऊन ताबडतोब आपल्या सर्व कुटुंबासह श्री सद्गुरू साईबाबांचें प्रथम दर्शन घेतले. त्या वेळच्या भेटीचा आनंद काय वर्णन करावा. श्रीसद्गुरू माउलीनें सूचक रूपाने त्यांचा पूर्व इतिहास सर्वांदेखत सांगितला. त्यायोगेंकरून कै. गोविंदराव तर थक्कच झाले व पुढें श्रीसद्गुरुरायांचें त्यांचेवर एवढें प्रेम बसलें कीं, त्यांनीं त्यांस 'मांडपंत' हा किताब दिला, व त्यांचेकडून श्रीसाईसच्चरिताचे ५१ अध्याय पुरे करून घेतले व तें श्रीसाईलीला नांवाचे मासिकांत प्रसिद्ध झाले आहेत. शेवटचा ५१ वा अध्याय हा निधनापूर्वीं दोन दिवसच अगोदर त्यांनीं छापवायास पाठविला, व हा माझा आतां शेवटचा अध्याय म्हणून त्यांनीं आपल्या कांहीं स्नेहास व नातळगांस निधनापूर्वीं दोन तीन दिवस कळविलें होतें. त्यांनीं १९१६ सालीं पेंशन घेतल्यापासून आपलें आयुष्य परमार्थपर व परोपकारार्थ वेचिलें.

ते रिटायर्ड झाल्यावर त्यांच्या कांही स्नेहांनी त्यांचेसाठी नोकरीची खट-
पट संस्थानांत चालविली होती; परंतु त्यांनी ह्या संबधानें श्री साईबाबांची आज्ञा
व्यावी असें मुचविल्यावरून त्यांचे स्नेहांनी उघड श्री साईबाबांस त्या संबधानें
प्रश्न विचारला. श्री साईबाबा म्हणाले की, आतां त्यांनी आमची नोकरी करावी
दुसरे कोणाची करूं नये. ह्या आज्ञेप्रमाणें आजतागायत म्हणजे त्यांचे निधन
क्षणापावेतों त्यांनी तनमनधनानें श्री सद्गुरु साईबाबांची अत्यंत सेवा केली व ह्या
सेवेचें फल कीं काय म्हणून त्यांस कोणत्याही प्रकारची हालअपेष्टा सहन न
करितां, चालतां बोलतां व त्यांचीच सेवा करितां करितां मरण आलें.

त्यांचे रोजचे भगवत्सेवेचे नियम फार असत. स्नानसंध्या आठपल्यावर
श्रीगुरु चरित्र वाचणें, श्री विष्णु सहस्रनामाचे पाठ करणें, श्री एकनाथी भाग-
वत व रामायण वाचणें व कांहीं उपनिषदे व श्रीमद्भगवद्गीता वगैरे अध्यात्मिक
ग्रंथांचा अभ्यास करणें हा परिपाठ होता. अलिकडे एक महिना ते दररोज
श्रीकृष्ण निधनाचा श्री एकनाथी भागवतांतील विसावा अध्याय मोठ्या प्रेमानें
वाचीत असत व आपल्या कुटुंबास व मुलींस वाचून दाखवीत असत. हे सर्व
नियम पाळून ते श्री शिर्डी संस्थान, श्री साईलीला मासिक वगैरेचीं सर्व कामें
करीत असत. ते आपल्या कामाची रोजची डायरी मोठ्या नाजूक रीतीनें ठिपून
ठेवीत असत.

कोणीही श्रीमंत अथवा गरीब भेटावयास आला असतां आपला वेळ
खर्च करून त्याचे बरोबर फार प्रेमानें बोलत असत. दिवसांतून कमीत कमी ते
१२ तास काम करात असत व त्यांचो वृत्ति सदैव आनंदी असे. त्यांना कथा-
कार्तिनें ऐकण्याची फारच हौस असे व पुष्कळ वेळां आमंत्रणाची वाढ न
पाहतां आपण होऊन अति उत्सुकतेनें ऐकावयास जात. गरीब विद्यार्थ्यांस
शिक्षणाकरितां त्यांनीं पुष्कळच मदत केलेली आहे. व कोणी कांहीही त्यांचेकडे
मागावयास आल्यास ते केव्हांही नकार देत नसत.

ते गरीबींतून वाढल्यामुळे गरीबांच्या अडचणी त्यांस बरोबर समजत
असत. व गरीबगुरीबांवर त्यांचे फार प्रेम असे. त्यांजला भेटावयास कोणीही
आल्यास त्याला कांही तरी खावयास दिल्यावाचून त्यांच्यानें राहवत नसे. त्यांचे

स्नेही सर्व जातीमधून पुष्कळ आहेत व जे जे गृहस्थ मुसलमान, पार्शी, ख्रिश्चन त्यांचे निधनानंतर भेटावयास आले त्यांचे नेत्रांतून सारखे अश्रु निघाले.

अशा प्रकारें कै. गोविंदरावांनीं प्रपंच साधून परमार्थही उत्तम प्रकारे साधला. व अशा गृहस्थाच्या अकाली मृत्युमुळे सर्वांना फारच हळहळ वाटत आहे. परंतु श्री तुकाराम महाराजांचा उपदेश “ ठेविलें अनंतें तैसेंचि राहवें चित्ती असों द्यावें समाधान ” हा हृदयांत धरून समाधान मानून घेतल्या- शिवाय दुसरा मार्ग नाही.

त्यांचे मागे त्यांच्या सुशील पत्नी रखुमाबाई ह्या हयात आहेत व त्यांनी आपल्या पतीस प्रपंच व परमार्थांत आजन्म उत्तम प्रकारें मदत केली व त्यांजवर जरी हा दुःखाचा डोंगर कोसळला तरी धैर्य धरून सहनशीलतेनें त्या तो सोशीत आहेत.

त्यांस एकच चिरंजीव आहेत. त्यांचें नांव गजाननराव व ते नॅशनल मेडिकल कॉलेजचे शेवटचे वर्गांत आहेत.

त्यांचे एकंदर चार जांबई आहेत. व ते सर्व मुंबई युनिव्हर्सिटीचे प्राजु- एट आहेत. त्यांपैकी रा. रा. यशवंतराव जनार्दन गाळवणकर हे मुंबई सेक्रेटरी- एटमध्ये होम डिपार्टमेंटचे सुपरिटेंडेंट आहेत.

दुसरे रा. रा. दिनकर दामोदर देसाई हे चांदा (मध्यप्रांत) येथे असिस्टंट सर्जन आहेत. व तिसरे रा. रा. रामचंद्र रामकृष्ण सामंत हे अरनाळ येथे जमीनदार आहेत. चौथे रा. रा. राजाराम केशव वालावलकर हे अकौंटंट जनरलचे ऑफिसांत आहेत.

त्यांची पांचवी मुलगी कु. दुर्गाबाई ह्या मेडिकल कॉलेजांत एम्. बी. बी. एस्. शेवटच्या वर्गाच्या परीक्षेसा एकदोन महिन्यांत बसणार आहेत.

ह्याप्रमाणें कै. गोविंदरावांनीं इहलोकींची यात्रा प्रपंच व परमार्थ साधून उत्तम प्रकारें केली. परंतु त्यांचे आकस्मित वियोगामुळे त्यांचे आस व गुरुबंधु यांचे मनास चटका लागून गेल्यामुळे अत्यंत दुःख वाटत आहे; परंतु त्यांनीं जगरहाटीकडे लक्ष देऊन चालावें. यापेक्षां या दुःखद प्रसंगी काय सांगावें. परमात्मा कै. गोविंदरावांचे आत्म्यास सद्गति देवो.

म्हणणारा जीव आपले नसतां आपले माथी घेतो व उगाच भ्रमांत पडतो व त्या भ्रमाचें फळ म्हणजे अविश्रम जन्ममरण हे त्याच्या वांट्यास येतें व असा तो भ्रांत जीव स्वर्ग, नरक, पाप-पुण्य यांच्या तावडींत सांपडतो.

अशा तऱ्हेचा हा भवबंध संसार असतां तो बंध्यापुत्राप्रमाणें खोटा आहे असें म्हणतात ते कसे ? हा खरा म्हणावा तर कालवशें याचा नाश होतो. खोटा म्हणावा तर याचें अस्तित्व भासतें. हा जर खरा असता तर ब्रह्मज्ञानानें याचा नाश होता ना. एवंच याला खोटाही म्हणतां येत नाही, तसा खराही म्हणतां येत नाही. असा हा अनिर्वाच्य आहे. याच्यासंबंधानें सूक्ष्म विचार न करणाराला कधीकधी हा मोठा गोड लागतो. जों जों विषयध्यान करावें तो तो हा वाढत जातो. मनाच्या संकल्पांत याचें मूळ असतें.

विषयसेवनानें विषयध्यान वाढतें. विषयध्यासानें जीवाला भवबंधन होतें.

विषयस्फूर्ति जोंवर आहे तोंवर मोक्षप्राप्ति नाही. सज्ञान व अज्ञान यांचे विषयसेवनाचे अनुभव भिन्न भिन्न आहेत. जसें ज्याला स्वप्न पडलें आहे तो स्वप्नस्थ असतां त्याची विषयप्राप्ति त्याला खरी वाटत असते पण तोच जागा झाला कीं, स्वप्नांतील मोह व सुखदुःखापासून त्याच्यावर स्वप्नांतील सुखादुःखादि वृत्तींचा कांहींही परिणाम होत नाही.

लहान मुलां-मुलींच्या खेळांत एक तुळसीपत्र हातांत घेऊन त्याचेच ठिकाणीं वडे, मांडे, खीर, तूप, इत्यादि पदार्थांची कल्पना करून पदार्थ एक असतां त्याचे जागीं अनेक पदार्थांची कल्पना करूं शकतात. दृढ देहाभिमानाच्या योगानें मी व माझे हे जें विषयस्फुरण तेंच भवबंधाला कारण आहे.

देहाभिमानः—मनुष्याच्या कोट्यावधि दुःखांची खाण म्हणजे देहाभिमान. याचें मुख्य कार्य म्हणजे अद्वैतांत द्वैत उत्पन्न करणें. हे बरें हे वाईट इत्यादि भेदभाव प्रगट करणें हे आहे. नाशवंत अशा इष्ट वस्तूचा नाश झाला

कों, त्याबद्दल देहाभिमान जसे दुःख करीत बसतो, त्याचप्रमाणे नाशवंत विषय प्राप्तीने तो आ 'द' मानात बसतो, सर्वांचे ज्यांच्यासंबंधाने प्रेम अथवा आस असा एकादा विषय असल्यास ते सर्वच अभिलाष बुद्धीने खंडशः त्याचे प्रत्येक करण्याच्या निमित्ताने एकमेकांबरोबर लढतात व तेणेंकरून जीव कासावीस होऊन भय ही मनाची वृत्ति उत्पन्न होते. अशा तऱ्हेने आवडीच्या कामास प्रतिबंध झाल्याने प्रतिबंध करणारास धरून मारून टाकावे असे मनांत येता. मनांत क्रोधवृत्ति उचंबळते. बरे पुष्कळशी संपत्ति प्राप्त झाली तर तिचा योग्य रीतीने व्यय करण्याची बुद्धि उत्पन्न न होता तिच्यापैकी एक कवडीही खर्च न करण्याची जी वृत्ति उत्पन्न होते तिला लोभ म्हणतात. अशा वृत्तीच्या पुरुषास कृपण म्हणतात व तो आपले पायांत आपण होऊनच ही लोभाची बेडी अडकवून घेतो.

तसेच कर्म काय अकर्म काय, इष्ट काय अनिष्ट काय हे ज्यामुळे चित्ताकळत नाही व जीवाला स्तब्धता प्राप्त होते त्यावृत्तीस मोह ही संज्ञा आहे.

नित्य विषयसेवन केल्याने जेव्हां विषयेच्छा अनावर होऊन मनास विषयाचे अखंड ध्यान लागून राहतें अशा मनाच्या वृत्तीस स्पृहा ही संज्ञा आहे.

अशा तऱ्हेच्या नानाप्रकारांचा व त्यापासून उत्पन्न होणाऱ्या जननमरणाचा जीवाशी किंवा आत्म्याशी बिलकूल संबंध नाही. हा सर्व भोग त्या देहाभिमानाचा आहे.

जसा जागृतीत तसा स्वप्नातही देहाभिमान कायमच असतो व त्यामुळे हे प्रकार अथवा गुण तेथेही बसतातच.

मात्र सुषुप्तीत वृत्ति निरभिमान असल्यामुळे तेथे या गुणांचे वास्तव्य नसते.

सारांश, बद्धता जी असते ती अहंकारास असते व तो अहंकार जीवाचा असल्यामुळे जीवाला तिची बाधा होते. अंत्यजाचा विटाळ ज्याला होईल त्याला मंगास्नानाने शुद्धि लाभेल. तोच अंत्यज आत्मशुद्धीस आपण मंगास्नान करू.

म्हणेल तर तेणेंकरून तो जसा शुद्ध होणार नाही. तसाच अहंता ही जीवाला जडल्यामुळें तिच्या योगानें जीव मुक्ति पावेल पण अहंकाराळा मुक्त व कल्पांतीही घडणार नाही.

आत्मा अनंत, अपार व पूर्ण असून मायातीत आहे तरी तो मायेचें अधिष्ठान असल्यामुळे त्याला अंतरात्मा म्हणजे जीव असें म्हणतात. माया व्यापूनही हा अपार असल्यामुळें त्यालाच परमेश्वर व मायानिर्यता म्हणून त्यालाच ईश्वर म्हणतात तोच अविद्येत प्रतिबिंबित झाल्यामुळें त्यालाच जीव म्हणतात. व तोच देहाचे अध्यासानें बळावून अहंकार ही संज्ञा पावला. तोच क्रमानें संकल्प विकल्पांचे उपाधींनीं मन ही संज्ञा पावता झाला व मन हें चंचळ असल्यामुळें त्याला इतस्ततः गमन करतां यावें म्हणून तोच दहा इंद्रियें बनला व ताच पुढे इंद्रियांचे आधारानें व सुखदुःख व पापपुण्य भोगावयासाठीं देहाकार झाला. देहाचे कारण म्हणजे जे त्रिगुण सत्व, रज व तम तेही तोच झाला व क्रमाक्रमानें तोच गुणक्षोभाचें निजवर्म म्हणजे पांच विषय होऊन बसला किंबहुना तोच विषयभोगादिक्रियाकर्म व स्वधर्म होऊन राहिला. इतकेंच नाही तर या तीन गुणांचें जन्म कारण जें महत्तत्त्व सूत्र व प्रधान तेंही तोच झाला. फार काय सांगावें ? हा अवघा संसारच ईश्वर स्वतः बनला. गुण साम्यावस्थेनें त्या संसाराची आश्रयभूत जी प्रकृति तीही तोच होऊन उत्पत्ति, स्थिति व प्रलयरूपानें क्षोभिका जी शक्ति तो काळही तोच झाला. येणेप्रमाणें परब्रह्माची स्फूर्ति किंवा संकल्प तोच संसार व विश्वेश्वर जो विश्वमूर्ति त्या एकाच्याच या बहुविध व्यक्ति आहेत. यासाठीं जो जो पदार्थ दिसतो त्या त्या रूपानें आत्माच भासत आहे व त्या एकावांचून विश्वांत दुसरें असें कांहीं नाही असा ज्याचा ठाम निश्चय होतो तो धन्य. तात्पर्य द्वैताचें भान खरें मानून जीव अति अज्ञान बनला, आपला आपल्यालाच भुलला व तेणेंकरून देहाभिमान दृढावला. देहाभिमानाचें दृढपण तोच बद्धता व त्यांचे जे निरसन ती मुक्तता.

साधकांनीं देहाभिमान कसा छेदावा:—देहांत पृथ्वीचा अंश असल्यामुळें तो आत्मा होऊं शकत नाही. इंद्रियें तरी देहाचीं उपकरणें म्ह

तीही आत्मा होऊ शकत नाहीत. तर मग इंद्रियअधिष्ठाते देव हे तरी होऊ शकतात काय ? नाही. कारण त्यांनाही इंद्रियांचा अहंभाव. बरे देवांचे चाळणा करणारा प्राण हा आत्मा होईल काय ? होणार नाही. कारण स्वतः अज्ञान असून त्याचे गमनागमन केवळ देहामुळे आहे. तो जर आत्मा असत तर देह गेल्याबरोबर तोही निघून जातो. एवंच पृथ्वी जड म्हणून आत्मा नव्हे, जळद्रवत्वगुणाने आत्मा नव्हे, अग्निदाहक गुणामुळे आत्मा नव्हे, वायुचंचळपणामुळे आत्मा नव्हे, आकाश शून्याकार असल्यामुळे आत्मा नव्हे, मन संकल्पविकल्पात्मक असल्यामुळे आत्मा नव्हे, अंतःकरण नश्वरपणे आत्मा नव्हे, चित्त आपल्या चित्तगुणामुळे आत्मा नव्हे. बरे अभिमान आत्मा म्हणजे तर त्याला सुखदुःखाचे बंधन आहे. बुद्धीला आत्मा म्हणावे तर तिच्यामधे बोधकपणाचा धर्म आहे. तिनी गुणांला आत्मा म्हणावे तर गुण हे सविका आहेत. महत्त्वाला आत्मा म्हणावे तर ते या गुणांचे कारण आहे. बरे मूळ साम्यावस्था जी प्रकृति तिला आत्मा म्हणावे तर ती मूळचीच मिथ्या. जेथे मूळ प्रकृतीच मिथ्या तेथे तिच्या कार्याला ठाव कोठून मिळणार ? येणेप्रमाणे ज्ञानाचे सावन करून साधकांनी देहाभिमानाचा छेद केला पाहिजे म्हणजे ते निरभिमान होऊन सुखसंपन्न होतील. एवंच जे निरभिमान असतात त्यांचेकडून प्रारब्धानुसार विषयसेवन जरी घडलं तरी त्यांजकडे त्या गुणदोषांचा संबंध पोहोचत नाही.

देह व इंद्रिये यांहून आत्मा वेगळा आहे हे स्वानुभवाने ज्याने जाणले त्याला इंद्रिय नियमनाने लाभ तो काय किंवा इंद्रियविक्षेपाने हानि ती काय ?

एकादा मंत्री आपले मंत्रसामर्थ्याने दोराचे सापास जागचे जागी खिळवून टाकून धरील यांत शंका नाही; पण त्याच सापावर मंत्राची योजना न करिता जो धरील त्याला काय तो चावेल ?

ज्याला पूर्ण ब्रह्मानुभव अथवा अपरोक्ष साक्षात्कार झाला त्याने प्रारब्ध भोगानुसार रात्रंदिवस अनेक विषयभोगांचे सेवन केले तरी त्याच्या ब्रह्मस्थितीचे

भंग होत नाही. उदाहरणार्थ गगनांत सूर्योदय झाल्यामुळे जगांतील प्राणिमात्राच्या निद्रेचा भंग होतो व ते आपापले व्यापारांत प्रवृत्त होतात; पण या जगाचे क्रियेपासून सूर्य भगदीं अलिप्त असतो. मुक्ताला स्त्रीपुत्रगृहसंग बाधक होत नाही. ती त्यांत असूनही निःसंगपण राहू शकतो, पण ही ब्रह्मरूपता विसरून मी देही हा अभिमान धरला म्हणजे विषयावस्था वाढते व त्यापायी दृढबद्धता प्राप्त होते, ती बद्धता निवारावयास विषयोलुपतेचा त्याग केला पाहिजे. कारण या विषय-त्यागावीण नित्यमुक्ता प्राप्त होत नाही. ही नित्यमुक्ता मिळविल्याखेरीज साधक जरी ज्ञाता झाला तरी त्याने आपले ज्ञातेपणाचे जोरावर विषयासक्तता करू नये.

हे विषयाचरण कोणकोणत्या प्रसंगीं बाधक आहे ते आतां सांगतो.

सकळ शास्त्रांचें श्रवण व चारही वेदांचें यथासांग अध्ययन होऊन शाब्दिक वेदांतांत जो प्रवीण व केवळ जो शब्दज्ञानी मुक्त अशाला विषयाचरण हे बाधक आहे. प्राणापानाची समता राखून एखाद्याने योगबळानें समाधि लावून मृत्यूची वेळ टाळली तरी विषयाची विषयावस्था ही त्यालाही बाधकच. तरीच ती आपण मोठे विद्वान् व शापानुग्रहसमर्थ आहों असें समजणारासही बाधकच. योगबळानें आपलें आसन अधर मांडणारास व सिद्धीचे सोहळे दाखविणारांस ही बाधकच. इतरांची काय कथा; पण ज्यांना मंत्रदेवता साध्य आहेत त्यांनाही विषयावस्था बाधक. किंचित् स्वरूपप्राप्ति झाली कीं आतां झालों, आपण मुक्त अशी स्फूर्ति ज्याला स्फुरते त्याला ही विषय-संगती बाधकच. उदाहरणार्थ चकमकीने पडणाऱ्या विस्तवाचा प्रभाव नळकंड्यांतला कापूस पटविण्यापुरताच. तो जसा नळकंडें जाळू शकणार नाही तसी प्रथम रंगांतली ब्रह्मप्राप्ति संसृतीसर्वेच नाश पावते. आपण स्वतः अभिमानाचा नायनाट करून साधक नित्यमुक्त झाल्याशिवाय त्याच्या हातून घडणारें विषयाचरण त्याला बाधकच आहे. विषय हे मिथ्या व मायिक; पण त्याचा भोग घेण्यांत जोपर्यंत हर्ष वाटता तोपर्यंत ते बाधकच हें निश्चितपणें

लक्षांत ठेवावे. विषयसेवन सुटावयास व देहाभिमान निर्दोळावयास ईश्वर
भजन करणे हा एकच उपाय. व्रततपतीर्थ दान वा योगयागयजन अथवा वेद
ध्ययन, शास्त्रार्थ व पुराणश्रवण यांच्या योगाने देहाभिमान आपले स्थान सोडी
नाही. पण श्रद्धापूर्वक ईश्वरभजन केल्याने देहाभिमान निर्मूल होतो. भक्ति
सर्वात उत्तम साधन; कारण परब्रह्म हे भक्ताधीन राहाते. ईश्वरभक्ति ही
वैराग्य निवृत्ति धृति, शांति व ब्रह्मस्थिति यांची जननी आहे. ही भक्ति चारी मुक्ती
श्रेष्ठ आहे. कारण ईश्वर हा जसा भक्तीने तसा इतर कशानेही आकळला जा
नाही. पण ही भक्ति अभेद जातीची असावयास पाहिजे. सर्वांभूती भगवद्भाव ठेवणे
याला अभेदभक्ति म्हणतात. व ही भजनस्थिति एकदां हातीं आली की अहंकार
औषधासही उरत नाही. अशा भक्ताचे सर्वच विषय ईश्वरार्पण होत असल्यामु
ल्याला विषयबाधक होत नाहीत. नानाप्रकारचीं साधनें करून विषयत्याग केल्या
पासून दुःख होतें. पण तेंच ईश्वरार्पण केल्यानें तसें करणारा नित्यमुक्त होतो.
प्रासोप्रासी हरिस्मरण केल्यानें अन्नच पूर्ण ब्रह्मत्वास पोचते. व तें सहज
ब्रह्मार्पण होत असल्यामुळे तें अगदीं बाधक होत नाही.

विषय हे मिथ्या व मायिक. पण ते साधकांना फार बाधक असतात.

ज्याप्रमाणें ज्याला रोगाचें लक्षण ठाऊक नाही, रोगी धातुपुष्ट आहे की
धातुक्षीण झाला आहे हे ज्याला कळत नाही, ज्याला नाडीज्ञान नाही, ज्याला
पथ्य किंवा अनुपान याची माहिती नाही अशा वैद्याचें औषध घेण्यानें रोगी बरा
होण्याच्या बदला त्याची व्यथा मात्र पुनःपुन्हा वाढत जाते. त्याप्रमाणें परमार्थात
वैराग्यसाधन झाल्याविना जर कोणा साधकानें विषयत्याग केला तर तसें करणें
त्याला फार बाधक होईल. हृदयामधून द्रव्यदारादि विषयनिवृत्ति झाली नसता
वरपांगी जो नुसता ब्रह्म विषयत्याग करतो त्या त्यागाचा कांहीं उपयोग नाही.
कारण केवळ हस्तपादादि कर्मेन्द्रियांचें संयमन करून मनानें जो विषयांचें सतत
चिंतन करीत राहील तो मिथ्याचार म्हणजे दांभिक म्हटला जातो. वेदविहित

मार्ग सोडून जो कोणी भगवद्भजनाचा त्याग करतो त्याची गती फार भयंकर होते. तो इहलोकीच्या विषयभोगास अंतरतो व परमार्थाला आवश्यक जो शुद्धत्याग त्यालाही आंचवतो. सारांश, 'इदं च नास्ति परं च न लभ्यते' अशी त्रिशंकूसारखी त्याची स्थिति मोठ अनुकंप्य होते.

प्राक्तनः—जन्मादारभ्य मरणापर्यंत मनुष्यप्राणी जें जें कांहीं करतो तें तें सर्व त्याच्या प्राक्कर्माच्या अनुरोधानें करतो. तो सर्वथैव प्राक्कर्माधीन आहे. फरक इतकाच की, अज्ञानी असतो तो कर्माचें अहंकर्तेपण आपल्या मार्गी घेतो व जो ज्ञानी असतो तो कर्म करून निरभिमान असतो. कारण स्वतः पूर्ण स्वसुखानुभवी असल्यामुळे त्याला कर्माभिमान स्फुरण पावत नाही. दोराविषयी तो सर्प आहे अशी भावना असेपर्यंत जीव त्याचा मोठा धाक बाळगतो. पण एकदां तोच दोर आहे अशी समजूत झाल्यावर मग त्याचा कसला धाक ? त्याप्रमाणें एकदां ब्रह्मसुखाचा अनुभव आला म्हणजे बाधक जी अहंता ती स्फुरत नाही.

ज्ञाता देही असून देहातीत कसा असतोः—आपला देह उभा आहे वा बसला आहे याजकडे ज्ञात्याचें लक्षही नसतें. ज्ञाता हा परिपूर्ण ब्रह्म असल्यामुळे तो उठणें व बसणें या दोन्ही गोष्टी जाणत नाही. दोराचा सर्प उपजला व आपला भोग भोगून पुढें तो मला या बोलण्यांत जसें कांहीं सत्यत्व नाही त्याचप्रमाणें मुक्ताच्या देहाशीं मुक्ताचा संबंध आहे. सर्वच ठिकाणीं आपण आहों अशी ज्या ज्ञात्याची समजूत त्याला आपला देह चालत आहे. असेंही वाटत नाही. तो स्वतः परब्रह्मस्वरूप झाला असल्यामुळे त्याच्या ठायीं येणें-जाणें या दोन्हीही गोष्टी नाहीत. ज्ञाता शयन करावयास जातो, पण त्याची वृत्ति निजरूपीं समस्तस्यामुळे आपण बाजेवर आहों कीं पलंगावर आहों किंवा निजलों आहों याचें मान नसतें. निजसुखांत निमग्न असल्यामुळे ज्ञाता जेवा-व्याला जरी बसला तरी मीं क्षुधित आहे हें तो जाणत नसून पुढें आलेला पदार्थ

सेवन करीत असला तरी इतरांप्रमाणे त्याची रसना रसास्वादलोलुप नसते. ज्ञाना-
इतरांप्रमाणे मोठ्या रसाळ कथावार्ता सांगेल, परंतु त्याचे बोल एकाद्या अवो-
लक्याप्रमाणेच असणार कारण तो बाहेरून बोलत असला तरी अंतरी त्याच्या
मौनाची गांठ दृढ असते ती सुटत नाही. आतां ज्ञात्याचें पाहणें. तो जिकडे
पाहता तिकडे सर्व त्रैलोक्य आपल्याचसारखें पाहतो. 'यत्तदृष्टं तं नष्टम्' हे त्याचें
पाहणें. त्याचें श्रवण, आप्राणन, स्पर्शन वगैरे सर्व वृत्तीचा हाच प्रकार. त्याचें
कायिक, वाचिक व मानसिक सर्व कर्म स्वाभाविकपणें होत असतें. परमात्मा
सुखांत संतुष्ट असल्यामुळे तो सर्व कर्मांत असूनही कर्म, क्रिया व कर्तव्यता
यांजकडे त्याचें लक्ष नसतें.

ज्ञात्याला कर्मबंधन नाही:—सगळ्या जगास कर्मबंधन लागलें
असून ज्ञाताच त्यांतून मुक्त कसा असतो तें आतां पाहूं.

कै० ह० भ० प० गोविंदराव रघुनाथ दाभोळकर

जन्म

सन १८५९ (मार्गशीर्ष शु० ५)

मृत्यु

ता. १५ माह जुलै १९२९

वर्गणीदारांकरितां

१ श्रीसाईलीलेचा वर्गारंभ चैत्र महिन्याचे अंकापासून आहे. नवीन वर्गणीदारांस वर्गारंभापासून अंक घ्यावे लागतील.

२ पत्ता बदलणें झाल्यास लगेच आम्हांस कळवावें. बदललेला पत्ता न कळविल्यामुळे कित्येक वेळां अंक गहाळ होतात.

३ अंकासंबंधी पत्रव्यवहार आमचेकडे करावा.

४ लेखासंबंधी पत्रव्यवहार संपादक व प्रकाशकांकडे करावा.

व्यवस्थापक—श्रीसाईलीला

लेखकांकरितां

१. श्रीसाईलीलेंत प्रसिद्धीसाठीं पाठविलेला लेख अथवा कविता कागदाच्या एका बाजूवर, मार्जिन सोडून, सुवाच्य बालबोध लिपींत असावी. पेन्सिलनें किंवा कागदाचे दोन्ही बाजूस लिहिलेला मजकूर छापण्यास फार त्रास पडतो.

२. लिखाणासोबत पूर्ण नांव व पत्ता दिला पाहिजे. नांव प्रसिद्ध न करितां टोपण नांवाखालीं प्रसिद्धि द्यावयाची असल्यास त्याप्रमाणें कळवावें.

३. लेख अथवा कविता हातीं आल्यानंतर १ महिन्यांत पसंति अगर नापसंति कळविली जाईल. पसंति कळविल्यानंतर, आम्हांला कळविल्याशिवाय लेखकांनीं तो मजकूर दुसरीकडे छापविण्यास देऊं नये.

४. लेखांत योग्य तो फेरफार करण्याचा अविकार आमचेकडे राहील. येईल तसा शब्दशः प्रसिद्ध करण्याची हमी आम्हीं घेत नाहीं.

५. लेखासोबत पुरेसे पोस्टेज आल्यास, नापसंत लेख परत करूं.

प्रकाशक—श्रीसाईलीला

सर्व प्रकारचे घेंदूचे विकारांवर जाग्रण व मानसिक

श्रम करणाऱ्यांस अत्यंत उपयोगी

नकलेबद्दल

ब्राह्मी तेल

सावध रहावे.

बालबालंतिणीकरितां औषधें

बालंत काढा नं. १ पहिल्या दहा दिवसांचा ८१४; बालंत काढा नं. २ दहा दिवसांनंतर ८१४; बालकडू:-मूल जन्मल्यापासून देण्यास योग्य ८८; कुमारी आसव लहान मुलांकरितां ८१२.

सतत २५ वर्षे लोकादरास पात्र झालेलें, कोणत्याही ऋतूंत घेण्यास योग्य, अत्यंत मधुर व आरोग्यदायक

एक रत्तल १८१०

दीड रत्तल २८४

द्राक्षासव

अर्धा रत्तल ८१४

ट. ख. पं. नि.

शिवाय आमचे कारखान्यांत टिकळ तयार क'ढे, आसवें, अरिट्टें, भस्में वगैरे ५०० वर औषधें तयार आहेत. त्यांचे माहितीचा मोठा क्याटलाग व प्रकृतिमान भरून पाठविण्याकरितां "रुग्ण-पत्रिका" हीं सात आण्यांचीं तिकिटें आलीं असतां पाठवू.

दत्तात्रय कृष्ण सांडू ब्रदर्स

आर्यौपवी कारखाना, चेंबूर जि. ठाणे.

टे. नं. ८७०२४ X २२२७८. दुकान दवाखाना ठाकुरद्वार मुंबई नं० २

हे पुस्तक श्रीलक्ष्मीनारायण छापखाना, ३६४ ठाकुरद्वार, मुंबई

येथें अनंत आत्माराम मोरमकर यांनी छापून

आ. तखड यांनी ५ सेंट मार्टिन्स रोड, यांद्रे येथें प्रसिद्ध केलें.